

Araştırma Makalesi/ Research Article

1913 Islahat Projesi ve Rusya'nın Rolü

Saliha Sevde Çelik*

(ORCID: 0000-0003-4542-5400)

Makale Gönderim Tarihi

14.04.2025

Makale Kabul Tarihi

19.05.2025

Atf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çelik, S. S., "1913 Islahat Projesi ve Rusya'nın Rolü", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/ Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis), (2025): 337-382.

APA: Çelik, S. S. (2025). 1913 Islahat Projesi ve Rusya'nın Rolü. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis)), 337-382.

Öz

Ermeni Meselesi 20. yüzyıl itibarıyla Osmanlı-Rusya ilişkilerinin yanı sıra İngiltere, Fransa ve Almanya gibi diğer Büyük güçlerin de dâhil olduğu karmaşık bir uluslararası sorun haline gelmiştir. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi De Giers bu güçlerle Ermeni reformları ve bölgesel nüfuz konularında rekabet etmek durumundaydı. Osmanlı ile çatışmalardan kaçınmaya çalışan Büyükelçi Boğazlar ve Ermeni Meselesi nedeniyle artan gerginliği önleyememiştir. Büyükelçi, Rusya'nın Ermeni Meselesini diplomatik bir baskı unsuru olarak kullanabilmesi için çalışmıştır. Büyükelçiliği süresince Ermeni Meselesi Osmanlı ve Rusya arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak Devletleri safında yer alması, söz konusu meselenin uluslararası platformdaki niteliğini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Rusya'nın savaşa dâhil olmasıyla

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Türkiye, salihasevdecelik@gmail.com.

MA Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of the History of Turkish Republic, Türkiye.

birlikte Ermeni meselesi bir i sorun olmaktan çıkarak savaşın bir parçası haline gelmiştir. Bu mesele Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfus durumunun iyileştirilmesine yönelik uluslararası baskıların bir parçası olarak şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ermeni Meselesi, Büyükelçi, Islahat, Yeniköy Antlaşması.

1913 Reform Project and the Role of Russia

Abstract

The Armenian Question became a complex international issue in the 20th century, involving not only Ottoman-Russian relations but also other major powers such as Britain, France, and Germany. The Russian Ambassador to Istanbul, De Giers, was forced to compete with these powers over Armenian reforms and regional influence. Despite his efforts to avoid conflict with the Ottoman Empire, the ambassador was unable to prevent the growing tension caused by the Straits and the Armenian Question. Ambassador Giers worked to enable Russia to use the Armenian Question as a diplomatic pressure tool. During his tenure, the Armenian Question remained a factor that negatively affected relations between the Ottoman Empire and Russia. The outbreak of World War I in 1914 and the Ottoman Empire's alignment with the Central Powers significantly transformed the nature of the issue on the international stage. With Russia's entry into the war, the Armenian Question ceased to be an internal issue and became part of the war. This issue took shape as part of international pressure aimed at improving the situation of the Armenian population in Eastern Anatolia, particularly in the final years of the Ottoman Empire.

Keywords: Russia, Armenian Question, Ambassador, Reform, Yeniköy Treaty.

Giriş

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonlarından itibaren 20. yüzyılın başlarına kadar geçen süreçte, iç politikada yaşanan çalkantılarla birlikte dış baskıların da yoğunlaştığı zorlu bir dönem yaşamıştır. İmparatorluğın çok uluslu yapısı içerisinde özellikle gayrimüslim halkların talepleri merkezi otoriteyi zorlarken; Avrupa'nın Büyük Gleri bu i dinamikleri kendi dış politika hedefleri doğrultusunda kullanmaktan geri durmamıştır.

19. yüzyılın ortalarındaki Ermeni isyanları ve Rusya'nın bu isyanlara desteği Osmanlı Devleti'ni Ermeni Meselesiyle daha fazla yüzleştirmiştir. Bu soru Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki etnik grupların ulusal haklar talepleri ve Batılı güçlerin müdahaleleriyle daha da derinleşmiştir. Zeytun ve diğer ayaklanmaların yarattığı tehditler Osmanlı yönetimini Ermeni nüfusun daha sıkı bir şekilde denetlenmesi gerektiği düşüncesine yöneltmiştir. Yeniköy İslahat Tasarısı Ermeni nüfusun yaşadığı bölgelerde daha fazla idari reform ve denetim yapılmasını öngörmüştür.¹

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa tarafından Ermenilerin ıslahat istekleri Osmanlı yönetiminde reform taleplerinin daha da güçlendiğini ve haksızlıkların devam etmesi karşısında daha fazla baskı oluşturacaklarını göstermektedir. 12 Eylül 1912 tarih ve 1017 numaralı telgrafta; *“Ermeni cemaati, hükümet memurlarının insanı öfkeliendiren tembellik ve kayıtsızlıklarını ve özellikle Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde onlara bile bile yapılan sürekli haksızlıkları kesin bir şekilde protesto etmekte ve bu duruma son verilmesi için acil önlemlere başvurulmasını saygıyla istemektedirler.”*² Ermeni mebuslarının sunmuş olduğu raporlar ve Ermeni cemaatinin şikayetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermektedir; Batılı güçlerin ve Ermeni topluluklarının ıslahat talepleri karşısında Osmanlı Hükümeti daha fazla reform yapma baskısıyla karşı karşıyadır.

Bu bağlamda Osmanlı toprakları üzerindeki Ermeni Meselesi yalnızca bir iç güvenlik ve reform meselesi olmanın ötesine geçerek uluslararası diplomasinin en çetrefilli konularından biri hâline gelmiştir. Bu çerçevede gündeme gelen ve 1914 yılında yürürlüğe girmesi planlanan Yeniköy İslahat Projesi yalnızca Osmanlı Devleti ile Ermeni toplumu arasında değil aynı zamanda Büyük Devletler arasında da önemli bir diplomatik mücadele alanı yaratmıştır. Osmanlı Devleti ile Avrupa güçleri arasında yapılan görüşmelerin akabinde hazırlanan reform projesi Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusunun yaşadığı bölgelerde idari, hukuki, sosyal

¹ Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Ankara, 2014, s.29.

² Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri, C.IV (1896-1922), Yay. Haz.: Recep Karacakaya ve diğerleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 76, Ankara 2005, s.97.

yapısında değişiklikleri amaçlamıştır. Projenin temel hedefi bölgedeki gayrimüslim halkların güvenliğini sağlamak ve yönetimde daha etkin bir temsiliyet oluşturmak olarak belirlenmişti.³

1913 Yeniköy Islahat Projesi'nin tasarımı sürecinde Rusya'nın üstlendiği rol yalnızca diplomatik girişimlerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda projenin uygulanabilirliğini doğrudan etkileyecek düzeyde bir içerik müdahalesini de beraberinde getirmiştir. Rusya Osmanlı Devleti'nin zayıflayan merkezi yapısından istifade ederek Doğu Anadolu'da nüfuz alanı yaratma hedefini bu projeye entegre etmeye çalışmıştır. Bu nedenle reform planı, Rusya'nın çıkarlarını gözetken bir anlayışla hazırlanmıştır. Proje kapsamında önerilen yabancı müfettiş atamaları ise Osmanlı egemenliğini zedeleyeceği gerekçesiyle iç politikada ciddi tepki ve tartışmalara yol açmıştır.⁴

Yürütülen diplomatik temaslar doğrultusunda Rusya, Osmanlı'daki reform sürecini sadece devletin iç işleriyle sınırlı bir konu olarak görmemekte; aksine, bu reformu uluslararası düzeyde, diğer devletleri de ilgilendiren bir sorun haline getirerek müdahil olma çabası içindedir. Dışişleri Bakanı Sazonov'un Osmanlı bünyesindeki büyükelçilere, reformların kabine düzeyinde müzakere edilmesini önermesi, Ermeni Meselesini tekrar uluslararası platforma taşıma amacını gütmektedir. Rusya'nın bu hamlesine İngiltere ve Fransa gibi diğer Büyük Güçler de destek vererek reformun uygulanma biçimi tartışmaya açılmıştı. Ancak Rusya özellikle bu müzakerelerin İstanbul'daki büyükelçiler nezdinde yürütülmesinde ısrar ederek süreci doğrudan denetim altında tutmak istemiştir. Bu durum Ermeni reformlarının Rusya'nın bölgedeki nüfuz politikalarının bir aracı olarak işlev gördüğünün açık bir göstergesidir.⁵

Rusya, İngiltere ve Almanya'nın Anadolu'daki çıkarlarının örtüşüğünü idrak ettiğinde, görünüşte Osmanlı'nın bütünlüğünden yana bir tutum sergilemiştir. Asıl amacı Doğu Anadolu üzerinden sıcak denizlere inmektir. Bu hedef doğrultusunda hazırlamış olduğu Rus

³ Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi [İ'lân-ı Meşrutıyyetten evvel ve sonra], İstanbul Matbaa Amiri 1332, s.67.

⁴ Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Van 1990, s.50.

⁵ Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987, s.385.

tasarısına karşı çıkan Almanya ile iş birliğine yönelerek ıslahatlar konusunda Alman temsilcilerle uzlaşmıştır. Böylece Rusya, diğer büyük devletlerin de desteğini alarak Osmanlı'ya baskı kurmaya başlamış ve Boğazlar üzerindeki uzun vadeli emellerine yaklaşma fırsatı bulmuştur.⁶

Bu çalışma 1913 Yeniköy Islahat Projesi'nin genel çerçevesini kısaca sunduktan sonra Rusya'nın söz konusu reform sürecine yönelik politik tutumunu Rus Büyükelçisi Giers'in bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Rusya'nın diplomatik girişimlerinden bölgesel çıkar stratejilerine, büyük devletler arasındaki denge siyasetinden Ermeni toplumu üzerindeki nüfuz arayışına kadar uzanan geniş bir perspektif içerisinde Rus dış politikasının bu kritik dönemdeki temel yönelimleri analiz edilecektir. Böylece hem Osmanlı-Rus ilişkilerinin bu dönemdeki doğası hem de reform çabalarının uluslararası platforma taşınması sürecinde Rusya'nın belirleyici etkisi ortaya konulacaktır.

Islahat Projesine Giden Süreç

Balkan Savaşları'nın ardından Ermeni Meselesi yeniden uluslararası gündeme taşınmıştır. Ermeni Katogikosu V. Kevork, Bogos Nubar'ın başkanlığında Paris'e bir heyet göndermiş ve Rusya da bu süreçte faaliyetlerini hızlandırmıştır. Osmanlı Hükümeti, Rusya ve Avrupa'dan gelecek baskıları önceden tahmin ederek, bu baskıları etkisiz hale getirmek amacıyla önleyici bir strateji izleyip, kendi inisiyatifleriyle bazı reformlar gerçekleştirmek için çalışmalara başlamıştır.

Sazonov'un aktardığına göre: *"Büyük devletlerin büyükelçileri, Doğu Anadolu bölgesindeki konsolosluklardan aldıkları günlük raporlar sayesinde Türk ve Kürtlerin aralıksız uyguladıkları zulüm ve şiddetten haberdar oluyorlar."*⁷ Görülüyor ki Büyük devletler, Osmanlı topraklarındaki etnik ve mezhebi çatışmaları ve özellikle sözde Ermenilere yönelik şiddeti yakından takip etmektedirler.

Vienna Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa 8 Şubat 1913 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazısında bazı Büyük Devletlerin yakın bir zamanda Doğu vilayetlerinin durumunu gerekçe göstererek müdahale

⁶ Zekeriya Türkmen, Vilayat-ı Şarkiye Islahat Müfettişliği 1913-1914, TTK, Ankara 2006, s.45.

⁷ Guenter Lewy, 1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, 2011, s.73.

edebileceğini belirtmiş; bu nedenle aciliyeti açık olan güvenlik tedbirleri ile ekonomik reformların vakit kaybetmeksizin kararlaştırılarak uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu reformların dış müdahale ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde kararlılıkla yürütölmesi gerektiğini ifade eden Hilmi Paşa ayrıca bu meselenin “hayatı” önemde olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, aynı yazısında Doğu vilayetlerinde hem Ermeni hem de Müslüman vatandaşların refah ve mutluluğa ihtiyaç duyduklarının altını çizmiştir. Ayrıca Büyük Devletlerden bazılarının, bu vilayetlerin durumu hakkında yakın bir gelecekte baskı konusu olasılığının yüksek olduğunu da açıkça vurgulamıştır.⁸ Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa da 19 Nisan 1913 tarihli telgrafında Ermeni Meselesi’ne ilişkin bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Nizami Paşa’ya göre son günlerde Alman basınında Ermeni sorununa dair haberler yer almaya başlamış, bu gelişme Alman siyaset çevrelerinde de dikkat çekmiştir. Alman Dışişleri Bakanı bütçe komisyonunda bu meseleyle ilgili kendisine yöneltilen sorular üzerine, Büyükelçiye şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Bu gibi konulardan dolayı heyecana kapılmayın. Alman kamuoyu da bu meseleden söz etmeye başlarsa, İngiltere ve Rusya’da ortaya çıkabilecek gelişmeleri tahmin edebilirsiniz. Barışın ardından bu konuda bazı çevrelerden –özellikle Rusya’dan– size güçlük çıkarılması ihtimali vardır. Ermeniler meselesinde vakit kaybetmeden bir şeyler yapmanızı ve size hiçbir fayda sağlamayacak, aksine zarar verecek her türlü dış müdahaleye karşı koymanızı içtenlikle tavsiye ederim.”

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti imparatorluk bünyesindeki gayrimüslim unsurları yatıştırmak ve dış müdahaleleri engellemek amacıyla ıslahat projelerine yeniden yönelmiştir. Bu çerçevede özellikle Doğu vilayetlerinde uygulanması planlanan reformlarla ilgili olarak Ermeni cemaatinin önde gelen temsilcileriyle yapılan görüşmeler taraflar arasındaki derin güvensizliği açıkça ortaya koymuştur. Taşnaksütyun Cemiyeti’nin önemli liderlerinden biri olan Armen Garo lakaplı Karakin Paştırmacıyan, Osmanlı Hükümetinin samimiyetine kesinlikle inanmadığını ifade etmiş, yapılacak reformların

⁸ Osmanlı Bölgeleri’nde Ermeni-Fransız İlişkileri, C.I. (1879-1918),Yay. Haz.: Uğurhan Demirbaş ve diğerleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 58, Ankara 2002, s.199.

Ermenileri oyalamaya dönük olduğunu ve esas amacın Ermenistan'ı Ermenilerden arındırmak olduğunu ileri sürmüştür. Pastırmacıyan, Ermenilerin gerekirse imparatorluğun yıkılması pahasına direniş göstereceğini belirterek mücadele kararlılıklarını vurgulamıştır.⁹ Bu tür açıklamalar reform müzakerelerinde uzlaşma ihtimalinin oldukça düşük olduğunu ve meseleye tarafların ne kadar farklı perspektiflerden yaklaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda reform girişiminde bulunabileceği endişesiyle hareket eden Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Rusya'nın olası müdahalesini engellemek amacıyla ıslahat planlarını gündemine almıştır. 26 Mart 1913 tarihinde yürürlüğe giren 'Vilayetlerin Geçici Genel İdare Kanunu' vilayetlere yerel meselelerde karar alma yetkisi tanımış, her vilayet için ayrı bütçeler öngörmüş ve memurların görev tanımları ile yetkilerini belirlemiştir.¹⁰ Sadrazam Mahmut Şevket Paşa taşrada adaletin sağlanması ve köylülerin ekonomik açıdan desteklenmesi amacıyla da çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir. 24 Nisan 1913 tarihli düzenlemeyle Sulh mahkemelerinin kurulmasını ve köylülerin tarım faaliyetleri için borçlanma imkânlarının genişletilmesini öngörmüştür. Bu süreçte Fransız Boumann Paşa'nın başkanlığındaki jandarma müfettişleri vilayetlerde saha incelemeleri yapmıştır. Gayrimenkul meselelerini yerinde değerlendirerek bölgesel ihtiyaçları raporlamışlardır. Gözlemler doğrultusunda Sadrazam Mahmut Şevket Paşa 14–27 Şubat, 7 Mart, 11 Mart ve 12 Nisan 1913 tarihlerinde çeşitli yasal düzenlemeler önererek uygulamaya koymuştur.¹¹ Bu reformlar iki temel amacı taşımaktadır: İlki, gerçek anlamda iç düzenleme ve modernleşme sürecini işletmektir. İkinci hedef ise, Osmanlı topraklarında çıkarları bulunan büyük Avrupa devletlerinin baskılarını bertaraf etmek ve onlarla olan ilişkilerde rüşvet gibi araçlara başvurmaksızın bir denge kurabilmektir. Bu çerçevede gayrimenkul düzenlemeleri özellikle yabancı sermayeye kontrolsüz imkân tanımamak

⁹ Nejla Günay, "Yeniköy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İş Birliği," Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, 8/16 (2015), s.66.

¹⁰ Tolga Başak, İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923), IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul 2008, s.138.

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991,C:2 K:3, s.43.

ve ekonomik denetimi elde tutmak bakımından stratejik bir önem taşımaktadır.

Ermeni İslahatı Meselesi'nde liderliği eline alan Rusya, ıslahat meselesinin İstanbul'da müzakere edilmesi için vakit kaybetmeden diğer Büyük Devletler nezdinde girişimlerine başlamıştır. Rus Hükümeti, 22 Mayıs 1913 tarihinde Berlin'deki Rus Büyükelçisi M. Sverbeieff'i, Almanya Dışışleri Bakanı ile görüşmek üzere görevlendirmiştir.¹² 24 Mayıs 1913 tarihli telgrafta Paris, Londra, Berlin Viyana ve Roma büyükelçilerine tebliğ edilmek üzere şu telgraf Rusya geçici Dışışleri Bakanı Neratov'dan gönderilmiştir: *"Türkiye'de Ermenilerin yaşadığı bölgelere barışa getirebilecek gerekli reformların derhal görüşülmeye başlanmasının gerekli olduğu görölmektedir. Türkiye'ye komşu bir güç olan ve Kafkasya'da büyük bir Ermeni nüfusa sahip olan Rusya bu bölgelerde barış ve huzurun sağlanmasına diğer ölkelerden daha fazla ilgi duymaktadır. Bu durum göz önüne alındığında İstanbul'daki büyükelçiler durumu en iyi bilen kişilerdir. Bundan dolayı, nezdinde memur olduğunuz hükümete herkesten ziyade duruma vakıf olan İstanbul büyükelçilerine hemen müzakereye başlamak üzere emir vermelerini teklif etmenizi, rica ederim."*¹³

Rusya Dışışleri Bakanı Sazonov, Osmanlı'nın Petersburg Büyükelçisi Turhan Paşa'ya; *"Ermenilere yönelik reformların ihmal edilmesinin uluslararası müdahaleye yol açabileceği gibi durum Osmanlı'nın çıkarlarını tehdit edecektir. Bu uyarı dostane bir yaklaşım olarak değerlendirilmesi gerektiğinde de fayda vardır"* ifadelerini söylemiştir.¹⁴ Sazonov'un mesajı Rusya'nın Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmeye yönelik iyi bir niyet taşıdığını değil, daha çok Ermenilere yönelik reformların yapılmaması halinde dış müdahalelerin kaçınılmaz olacağına dairdir. Bu durumun da Osmanlı'nın ulusal çıkarlarına zarar vereceği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Ne var ki Sadrazam Mahmut Şevket Osmanlı imparatorluğu bünyesinde yapmaya çalıştığı ıslahatların arasında 11 Haziran 1913

¹² Serge Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916: The Reminiscences of Serge Sazonov*, Russian Minister for Foreign Affairs, London 1914, s.141.

¹³ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii*: No:32.

¹⁴ Uras, a.g.e., s.385.

Çarşamba günü otomobili ile Harbiye Nezareti'nden Bâb-ı Âli'deki makamına gitmek üzere yolda uğradığı bir suikast sonucu şehit edilmiştir.¹⁵ Mahmut Şevket Paşa'nın görevine ertesi gün Sait Halim Paşa getirilerek kendisine vezirlik rütbesi verilmiştir. 17 Haziran'da Sait Halim Paşa Kabinesi kurulmuştur.¹⁶

Sadrazam ve Hariciye Nazırlığı görevini aynı anda yönetecek Sait Halim Paşa kabinesinin programında şöyle deniliyordu:

“Kabinemiz iç ve dış siyaset konusunda Mahmut Şevket Paşa'nın uygulamaya koyduğu programa tamamen sadık kalmayı kararlaştırmıştır. Önümüzdeki dönemlerde, eski kabine tarafından hazırlanan ıslahat projelerinin tamamlanması ve özellikle Balkan Savaşları sonrasında ortaya çıkan askerî, idarî ve toplumsal krizler dikkate alınarak, devletin içinde bulunduğu zor koşullara uygun biçimde hızlı ve sağlam şekilde hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti ciddi toprak kayıpları, taşrada artan güvenlik sorunları, zayıflayan idarî yapı, mali yetersizlikler ve Ermeni reformları üzerinden artan Avrupa müdahalesiyle çok yönlü bir baskı altındaydı. Bu nedenle reform sürecinde emniyetin sağlanması ve adaletin etkin biçimde dağıtılması öncelikli hedefler arasında yer almıştır.”¹⁷

Yapılması planlanan ıslahat programlarının hayata geçirilebilmesi için mali kaynak gereksinimi ortaya çıkmış; bu nedenle Osmanlı Hükümeti, başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinden destek arayışına yönelmiştir. Ancak Avrupalı devletler, gerekli mali yardımı ancak reform sürecinde söz sahibi olmaları koşuluyla sağlayabileceklerini ifade etmiştir. Cavit Bey bu şarta sert tepki göstererek çekincesini şöyle dile getirmiştir: *“Vilayat-ı Şârkîyye'nin ikinci bir Makedonya olmasını kesinlikle kabul etmiyoruz; zira tarih bize unutamayacağımız bir misal vermiştir.”¹⁸* Osmanlı'nın dış müdahaleye karşı duyduğu tepki ve iç

¹⁵ Togay Seçkin Birbudak, “Osmanlı Basınında Mahmud Şevket Paşa Suikastı” Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 65 (2013), s.72.

¹⁶ Vahdettin Işık, Said Halim Paşa: Bir İslah Düşünününün Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021, s.19.

¹⁷ Münir Süreyya Bey, Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:53, Ankara 2001, s.100.

¹⁸ Erdem Karaca, “Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Şarki Anadolu Meselesi”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara (2005), s.93-95

reformların hayata geçirilmesindeki zorluklar, Avrupa devletlerinin artan etkisiyle birleşerek, egemenlik sorununu gündeme getirme potansiyeli taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerinde uygulanması planlanan reformlar, yalnızca Osmanlı Devleti'nin iç siyasi dengelerini değil, aynı zamanda büyük devletler arasındaki diplomatik ilişkileri de doğrudan etkilemiştir. Bu süreçte özellikle İngiltere ve Fransa'nın tutumları; reformların kapsamı, uygulanma yöntemi ve uluslararası denetimi konusunda belirleyici olmuştur. Her iki devlet de Ermeni Meselesine dair insani kaygılar kadar, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bölgede artan Rus etkisi gibi jeopolitik çıkarları da göz önünde bulundurarak temkinli bir yaklaşım benimsemiştir.

Rus elçisinin İngiltere ile müzakerelerinde en temel engel; İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumak istemesidir. İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet ile görüşmelerinde niyetlerinin bütünlüğü bozmak değil meseleye öncülük etmek olduğunu vurgulamıştır. Rus büyükelçisi reformların yerel özerkliği genişletici ama bağımsızlık yolunu açmayacak şekilde tasarlandığını, bu nedenle Osmanlı toprak bütünlüğünü tehlikeye atmadığını belirtmiştir. Ayrıca reformların hayata geçirilmesinin Doğu vilayetlerindeki İngiliz yatırımlarını arttıracığını, misyonerlik faaliyetlerini daha verimli hale getireceğini ikna edici bir dille İngiliz Hükümeti'ne bildirmiştir. İngiltere reform müzakerelerinin Londra'da yapılmasını istemiştir. Fakat Giers reformların İstanbul'da özellikle de Osmanlı idaresinde yürütülmesinin daha etkileyici olacağı konusunda ısrarcı olmuştur.¹⁹

Fransa'nın bu süreçteki çekincesi ise Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki etkisini giderek genişletecek olmasıdır. Fransa Rusların bölgedeki etkinliğini artırmak istemediğinden dolayı bu tür reform projelerine doğrudan desteği sınırlamıştı. Rusya, yayılcı hedeflerinin yanı sıra Ermeni Katolik Kilisesi üzerindeki nüfuzunu da korumak istemektedir. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi çerçevesinde Osmanlı topraklarında Ermenilere yönelik reformları savunmakla birlikte, bu

¹⁹André Nicolayévitch Mandelstam, Le sort de l'Empire Ottoman, Librairie Payot Paris 1917, s.209.

reformların uygulanmasında daha temkinli bir tutum sergilemiş ve doğrudan müdahaleden kaçınmayı tercih etmiştir. Ancak Fransa Rusya'nın Anadolu'nun bölünmesini hızlandırabilecek tek taraflı bir hareketini kabul edemeyeceğini de eklemiştir.²⁰ Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerinde hayata geçirilmesi öngörülen reform girişimleri yalnızca imparatorluk içindeki idari ve sosyal dengeleri değil aynı zamanda Avrupa güçleri arasındaki diplomatik rekabeti de doğrudan etkileyen bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda özellikle İngiltere ve Fransa'nın reform sürecine yönelik tutumları, düzenlemelerin kapsamı, uygulanma biçimi ve denetim mekanizmalarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Her iki devletin yaklaşımında da Ermeni meselesine ilişkin insani hassasiyetlerin yanı sıra, Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması ve Rusya'nın bölgede artan etkisinin sınırlandırılması yönündeki stratejik kaygılar ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla, reformlara verilen destek, büyük ölçüde bu devletlerin çıkar dengeleriyle şekillenmiş, insani kaygılar çoğu zaman jeopolitik hesapların gölgesinde kalmıştır.

Özerk bir Ermenistan yaratılmasını gerçekleştirebilecek reformların temelini atan iki önemli faktör gerçekleşmişti. Birincisi Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında uğradığı yenilgiydi. Avrupalılar Osmanlı mağlubiyetini, imparatorluğun yıkılmasını ilk safhası olarak görmüşlerdi. Osmanlı'daki azınlık topluluklarının içindeki milliyetçiler de bu analizi paylaşmışlardır. İkinci etmen ise İngiltere-Rusya yakınlaşması oldu. İngilizler en çok büyümekte olan Alman gücünün verdiği korku ile Ruslardan taraf olmaya başlamışlardır. İngilizler hiçbir zaman Osmanlı'nın dostu olmamıştı; ama en azından Rusya'nın genişlemesine karşı geleceklerine güveniyordu. Ama artık İngilizler de Ruslarla dost olmuştu.²¹

Rusların Ermeni Reform Projesi

22 Mayıs 1913 tarihinde Rusya Ermeni ıslahatı için gerekli ilk adımı atmıştır. Nitekim Rusya Ermenilerin kendi başlarına hareket etmelerinden ve Avrupa'ya başvurmalarından endişeliydi. Bu iki

²⁰ Roderic H. Davison, Reprinted from the American Historical. Review, Vol. LII, No. 3, April. 1948, s.10.

²¹ Justin McCarthy, Türkler ve Ermeniler: Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Çatışma, çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Ankara, 2019, s.127.

durumda Rusya'nın planlarına uymuyordu. Bundan dolayı Ermeni ıslahatı meselesini bir an evvel gündeme getirmeye kararlıydı. Eğer istediği plan gerçekleşirse Anadolu'da kurulacak bağımsız bir Ermenistan Devleti ile Osmanlı'yı bir çember içine alarak kendisi için bütün tehlikeleri ortadan kaldırmış olacaktı.²² Rus Hükümeti'nin öncelikli amacı; Vilayet-i Şârkîyye'de tüm kontrolleri elinde bulundurarak özerk bir eyalet şeklinde bölgeyi Osmanlı Devleti'nden koparmaktı. Eğer çabalar yetersiz kalırsa bölgenin işgali de planlanmıştı.²³

Reform sürecinin başarılı olabilmesi için büyükelçiler arasında bir görüşme gerçekleştirmeyi amaçlayan Rus Elçisi Sazonov'a şöyle bildirmişti: *"Reform sürecinin başarılı olabilmesi için büyükelçiler arasında tam bir uzlaşının sağlanmasının son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Bu sebeple önce İngiltere ve Fransa elçileri ile bir görüşme gerçekleştirmenin daha doğru olacağından yanayım. Zira, özellikle Almanya ve İtalya büyükelçilerinden -bilhassa da Almanlardan- ciddi bir direnç bekliyorum. Her ne kadar Ermenistan'da ne Almanya'nın ne de İtalya'nın doğrudan bir çıkarı olmasa da, her iki devletin de Türkiye'nin desteğini kazanmaya çalıştıkları açıktır."*²⁴

Rus elçisi, Dışişleri Bakanı Sazonov ile gerçekleştirdiği görüşmelerin ardından Rus Elçiliği Baş tercümanı André Mandelstam başkanlığında bir ıslahat projesi hazırlanması yönünde talimat almıştır.²⁵ 27 Mayıs/19 Haziran 1913 tarihli telgrafında da Rus elçisi, İngiltere ve Fransa büyükelçilerinin kendisiyle görüşmesi sonucunda üçlü bir komite oluşturulduğunu bildirmiştir. Bu komite, uluslararası çevrelerce daha önce hazırlanmış olan 1880 Vilayet Yasası, 1895 Reform Taslağı ve 1913 Yeni Vilayet Yasası'nı temel alarak yeni bir reform planı hazırlamak üzere bir araya gelmiştir. Hazırlanacak taslağın, üç büyükelçinin ortak onayını aldıktan sonra diğer büyükelçilere de sunulacağı ifade edilmiştir.²⁶

²² Fikretin Yavuz. "Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Rusya Faktörü" ed. Haluk Selvi, Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya, 2006, s.58.

²³ Başak, a.g.e., s.126

²⁴ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, C:38, Dışişleri Bakanlığı Sekreteri von Jagow, İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim'a, Nr.15320, s.63.

²⁵ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii: No:48.

²⁶ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii: No:36

Mandelstam tarafından geliştirilen taslak İngiliz Büyükelçiliği Dragoman'ı Bay Fitzmaurice ve Fransız Büyükelçiliği sekreteri kont Saint Canton'dan oluşan bir hazırlık komitesine sunulmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Gerald Lowther taslak üzerinde birkaç küçük değişiklik yaparak taslağı onaylamıştır. Böylece Fransız ve İngiliz büyükelçileri ile Ermeni ıslahatı konusunda uzlaşma sağlanmıştır.²⁷

Rusya İngiltere ve Fransa'nın dâhil olduğu Üçlü İttifak komitesine hazırlanan Avant Projesi yani reform öncesi taslak planına göre belirlenen 16 maddenin bazıları şu şekildedir:

I.

1. Altı vilayetten tek bir vilayet oluşturulacaktır: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Harput, Sivas güney kısımları ve Sivas'ın kuzeybatı kısmı gibi dış mahallelerde bulunan bazı kısımlar hariç.

2. İller idari alt kısımlardan oluşacaktır: a- Sancak (bölüm), b- Kaza (ilçe), c- Nahiye.

3. Bu idari kısımların kurulmasında etnik nüfus mümkün olabildiğince eşit dağıtılacaktır.

II.

Ermeni vilayetinin Genel Valisi Hristiyan bir Osmanlı tebaası olacak ya da daha tercihen bir Avrupalı olacaktır. Devletlerin onayı ile Sultan tarafından beş yıllık bir süre için atanacaktır. (Berlin Antlaşması'nın Berlin Antlaşması'nın 17. Maddesi; 1896 Girit Nizamnamesi'nin 1. Maddesi; Lübnan Nizamnamesi ve Protokolleri, 1895 tarihli memorandum 2.ve 7. Maddeleri, 20 Ekim 1895 tarihli Sultan Fermanı'na ilişkin maddeleri gereğince.)

III.

1. Genel Vali bölgenin yürütme gücünün başında olacaktır. Herhangi bir istisna olmaksızın il idaresinin tüm çalışanlarını atayacak ve görevden alabilecektir.

2. Polis ve jandarma doğrudan Genel Vali'nin otoritesine bağlı olacaktır.
3. Genel Vali'nin talebi üzerine düzenin korunması için askeri güçler emrine verilmelidir.

²⁷ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii: No:50.

IV.

1- İl genel valisi, danışma niteliğinde olan ve aşağıdakilerden oluşan idari bir konsey tarafından desteklenecektir:

A- Bölge idaresinin münferit başkanları,

B- Farklı dini liderlerin ruhani liderleri,

C- İmparatorluk hükümetinin hizmetinde olan ve idari birimlerin başkanlarının yardımcısı olan Avrupalı teknik danışmanlar,

D- İl meclisi tarafından kendi üyeleri arasından seçilen 6 meclis üyesi (3 Müslüman ve 3 Hristiyan),

V.

1. İl Meclisi Müslüman ve Hristiyanların eşit sayıda katılımıyla olacaktır.

2. İl genel meclis üyeleri bu amaçla oluşturulan seçim kurulları tarafından ilçelerde gizli oylarla seçilecektir.

3. Bölgedeki Müslüman ve Hristiyan milletlere tahsis edilecek koltuk sayısı her kazada ayrı ayrı tespit edilecektir. Bu sayının, bu maddenin birinci kısmındaki ilkeye uygun olduğu ölçüde, kazadaki nüfus rakamlarına orantılı şekilde belirlenecektir.

VI.

1. İl meclisi 5 yıllık süre için seçilecek ve yılda bir kez iki aylık olağan oturumda toplanacaktır. Bu oturum Genel Vali tarafından uygun görülürse uzatılabilecektir.

2. Meclis Genel Valinin kendiliğinden veya Meclis üyelerinin 2/3'ünün talebi üzerine olağanüstü toplantıya çağırılabilir.

3. Vali gerekli gördüğü takdirde il genel meclisini feshedebilir; ancak bu durumda, fesih kararının ardından en geç iki ay içinde yeni seçimlerin yapılması gerekmektedir. Seçilen meclisin en geç dört ay içinde yeniden toplanacaktır.

4. Toplantı ve fesih kararları Sultan adına yayımlanacaktır.

VII.

1. İl meclisi, il çıkarlarını ilgilendiren konularda yasama yapacaktır.

2. İl meclisin yasama ve bütçe yetkisi en azından Avrupa komisyonu tarafından 1880'de hazırlanan taslağın 82-93. Maddelerinde öngörülenler kadar kapsamlı olmalıdır.

3.Oylanan kanunlar Sultan'ın onayına tabi tutulacaktır. Bu yaptırımın iki ay içerisinde verilmesi veya reddedilmesi gerekir; bu süreden sonra Hükümetin suskunluğu yaptırım olarak kabul edilecektir.

VIII.

1. Sancak idare meclisleri mutasarrıflar başkanlığında, Sancak hizmet başkanları dini cemaatlerin ruhani liderleri ve kaza idare meclisleri tarafından seçilen altı üyeden (3 Müslüman 3 Hristiyan) oluşacaktır.

2.Kazaların idare konseyleri, kaymakamlar tarafından yönetilecek ve kaza hizmetlerinin başkanları, dini toplulukların ruhani liderleri ve 4 üyeden (2 Müslüman dahil) oluşacaktır.

3. Bu konseylerin yetkileri Avrupa Komisyonu tarafından 1880 yılında hazırlanan kanun tasarısının 115-116 ve 139-140. Maddeleri uyarınca belirlenecektir.²⁸

Almanya, meselenin tüm büyük devletleri ilgilendirdiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine Rusya, 6 Haziran 1913 tarihli bir sirküler nota ile Almanya ve İtalya'nın İstanbul'daki elçileri aracılığıyla da konunun ele alınmasını önermiştir.²⁹ Almanya, görüşmelerde Türk delegenin hazır bulunacağı fikrinden, Rusya'nın güçlü itirazları nedeniyle vazgeçmiştir.³⁰ Üçlü İttifak'ın toplantısı sonucunda ıslahat tasarısının altı büyük devletin İstanbul'daki elçilik tercümanlarından oluşacak bir komisyon tarafından ayrıntılı biçimde incelenmesine karar verilmiştir.³¹ 9 Haziran'da da Rus Elçisi Giers Ermeni vilayetlerindeki reformların 1895 tarihli memorandum esas alınarak şekillendirilmesi için Fransız ve İngiliz büyükelçileri ile tekrar görüşmüştür. Antlaşma maddelerinin Bâb-ı Âlî ve diğer hükümetler tarafından kabul görmesini sağlamak amacıyla da Rus Hükümeti'nden talimat aldığını bildirmiştir.³² Fransız elçisi Bompard, Rus elçisinin reform süreci konusunda ortak bir karara vardıklarını ve taslak

²⁸ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii, No:50.

²⁹ Kâmuran Gürun, Ermeni Dosyası, Remzi Kitapevi, 1985, s.185.

³⁰ L.C. Westenenk, Diary Concerning the Armenian Mission, The Armenian Review, 39/1, 1986, s.18.

³¹ Yusuf Sarınoy, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", Gazi Akademik Bakış Dergisi, 1/2 (2008), s.87.

³² Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom.7. 31 Mai 1913-10 Août 1913, M. Boppe Chargé D'affaires de France À Constantinople, À M. Pichon N, Ministre Affaires Étrangères, 9 Juin 1913 No:55 s.62.

metnin hazırlanmasında Mandelstam'ın Ermeni Patrikhanesi tarafından dile getirilen adli temsiliyet, güvenlik önlemleri ve idari reformlar gibi temel talepleri mümkün olduğunca metne yansıtmaya özen gösterdiğini Dışişleri Bakanı Pichon'a iletmıştır.³³

Berlin Hükümeti 28 Haziran tarihinde Mandelstam tasarısının tehlikeli olan maddeleri hakkında bir muhtırayı tebliğ etmiştir: *“Rusya tarafından hazırlanan reform taslağına göre altı vilayetin birleştirilmesi öngörülmüş ve bu yeni yapının idaresi padişah tarafından atanacak Hristiyan bir genel valiye bırakılmıştır. Bu düzenleme uyarınca bölgenin idari ve askeri olarak merkezi Osmanlı Hükümetiyle olan bağları tamamen koparılmakta; memurlar ve kadılar doğrudan bu genel vali tarafından atanmakta ve görevden alınmakta; ayrıca bölgedeki askerî güç de Ermenilerden oluşturulmaktadır. Söz konusu tasarı Anadolu'nun neredeyse yarısını fiilen Ermenistan olarak tanımlamakta ve Osmanlı padişahının bu topraklar üzerindeki egemenliğini ciddi ölçüde sınırlamaktadır. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin fiilî bölünme sürecine girmiş olacağı değerlendirilmiş ve Almanya Hükümeti böyle bir gelişmenin önüne geçmeyi kesin bir kararlılıkla hedeflemiştir.”*³⁴ Almanya'ya göre Rusya'nın önerdiği reform planı Doğu Anadolu'da Ermenilere özerklik vererek Osmanlı merkezî otoritesini zayıflatmayı amaçlamaktadır. Fiili bir Ermeni devleti kurma girişimi Almanya'yı endişeye düşürmüştür.

Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Pallavicini, hükümetine gönderdiği bir telgrafta “Ermenilerin sayısının Küçük Asya bölgesinde 1.600.000'de daha fazla olmadığını ve vilayetlerdeki olayların Ruslar tarafından abartıldığını yazmaktadır. Bunun sebebi olarak Rusların Doğu Anadolu bölgesinde hakimiyet kurmak istemeleri olduğunu vurgulamıştır.”³⁵

Osmanlı Hükümeti'nin ıslahat meselesinde en fazla önem verdiği husus devletin bağımsızlığını, nüfuzunu ve onurunu zedeleyici

³³ Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom. 7. 31 Mai 1913-10 Août 1913, M. Boppe, Chargé D'affaires de France À Constantinople, À M. Pichon N, Ministre Affaires Étrangères, 9 Juin 1913, No: 176, s.189.

³⁴ Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.172.

³⁵ Yusuf Halaçoğlu, Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları, Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2008, s.26.

taleplerin kesinlikle kabul edilemeyeceği yönündedir. Bu çerçevede Bâb-ı Âlî Rus elçiliği tercümanı Mandelstam tarafından hazırlanan reform projesine karşı bir tutum geliştirme kararı almıştır. 25 Haziran 1913 tarihinde yeni Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından hazırlanan bir genelgede Mahmud Şevket Paşa hükümeti döneminde yürürlüğe konulan ıslahatlara ilişkin bilgi verilmiş ve bu genelgenin ilgili ülkelerin dışişleri bakanlıklarına iletilmesi talimatı verilmiştir. Osmanlı Hükümeti ise 1 Temmuz'da İdare-i Umumiye Vilâyat konusunda yapılan değişikliklerle gerçekleşecek olan ıslahatı Büyükelçilere bildirmiştir. Bu şekilde ortaya iki tasarı çıkmıştır.³⁶ Söz konusu genelgeye ek olarak "Vilayetlerin Genel İdare Kanunu'na Yapılmış Olan Ek" ile "Genel Müfettişlerin Vazife ve Yetkilerine Dair Talimatname" de büyükelçilere tebliğ edilmiştir. Sait Halim Paşa kabinesi, Mahmud Şevket Paşa döneminde hazırlanmış olan "Vilayetlerin Geçici Genel İdare Kanunu"nu 1 Temmuz 1913 tarihinde tadil ederek bazı maddelere ekler getirmiş; 6 Temmuz 1913 tarihinde ise "Sulh Hâkimleri Hakkındaki Kanun"a 23 maddelik bir talimatname ekleyerek, müfettişlerin görev ve yetkilerini ayrıntılı bir şekilde belirlemiştir.³⁷

İstanbul Büyükelçiler Konferansı olarak adlandırılabilir toplantılar Avusturya Büyükelçisi Marki Pallavicini, elçiler arasında en kıdemlisi olduğu için onun başkanlığında ve onun Yeniköy'deki elçilik makamında yapılmıştır. 30 Haziran 1913 tarihinde Rus büyükelçisi Giers, Baş Tercüman Mandelstam tarafından hazırlanan tasarısı İstanbul'un altı büyükelçisine sunmuştur. Rus elçisi Osmanlı Hükümetinin tasarısının henüz şekillenmediğinden dolayı kendi hükümetinin öncelikli olmasını talep etmiş ve bu durum diğer ülkeler tarafından da onaylanmıştır.³⁸ Aynı toplantıda büyükelçiler Rus tasarısının, altı büyükelçilik Baş tercümanlarından kurulmuş bir komisyonda incelenmesine de karar vermişlerdir.

12 Temmuz 1913 tarihinde Petersburg Büyükelçisi Turhan Paşa'dan gelen 398 numaralı telgrafnamede görüşmeleri sırasında Bakan

³⁶ Gürun, a.g.e, s.188.

³⁷ Zekeriya Türkmen, "Unutulan Senaryo", Türk-Ermeni İhtilafı Makaleleri, Ed. Hikmet Özdemir, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2007, s.38-40.

³⁸ Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom 7, 31 Mai 1913-10 Août 1913, M. Boppe Chargé D'affaires de France À Constantinople, À M. Pichon N, Ministre Affaires Étrangères, 30 Juin 1913, No:327 s.356.

Sazonov ile İran sınırı konusu görüşüldükten sonra görüşmelerini bitirirken Ermeni meselesine de değinen Bakan: *"Mademki Türkiye ile Rusya arasında artık bir Slav meselesi mevcut değildir, o halde iki ülke arasında samimi ilişkiler zamanının geldiği anlaşılmaktadır."* Sazonov'un ifadesinden artık Osmanlı ile Rusya arasında Slav meselesi kalmadığını dolayısıyla samimi ilişkilerin kurulmasının zamanının geldiğini ifade ettiği anlaşılmaktadır.³⁹

3-24 Temmuz 1913 tarihlerinde Yeniköy'de toplanan görüşmelerde Alman Büyükelçisi Wangenheim Rus tasarısının *"Ermeni muhtariyetine"* ve *"Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına götüreceğini"* belirterek şiddetle karşı çıkmıştır. Fransız elçisi Bompard'da bu tasarımı belli ölçülerde onaylamamıştır. Bu hususta kararın verilmeden önce mutlaka Bâb-ı Âlî ile iletişim haline geçilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bompard atanacak memur ve zabıtalara daha küçük devletlerden alınması gerektiğini öne sürmüştür.⁴⁰ Sazonov'a göre küçük bir devletin subaylarını Doğu ve Kuzey Anadolu için getirtmek zaman gerektirirdi ve birkaç İsveçli subay, karışıklıkları önleyemezdi. Bakan'a göre Osmanlı tasarısı Rus tasarısıyla bir tutulamazdı.⁴¹ Fransa'nın bu teklifi diğer altı devlet (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) tarafından kabul edildi. Böylelikle Bâb-ı Âlî'nin hazırlamış olduğu teklifler de esas alınarak karar süreci şekillendirilmiştir. Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Pallavicini de kısa süre içerisinde Osmanlı heyetinin hazırlayacağı reform tasarısının da dikkate alınmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Buna karşın Giers, bu öneriye doğrudan bir itirazda bulunmamakla birlikte, Osmanlı tasarısının henüz hazır olmadığını ve reform girişimlerinde ilk adımı atan tarafın Rusya olduğunu vurgulayarak inisiyatifin kendi hükümetlerinde bulunduğunu savunmuştur.⁴² Yeniköy'de sürdürülen müzakerelerde tarafların reform planları üzerinde uzlaşamaması, büyük devletler arasındaki çıkar çatışmalarını bir kez daha gün yüzüne çıkarmıştır.

Yeniköy'de gerçekleştirilen görüşmeler, taraflar arasında reformların kapsamı ve uygulama biçimi konusunda derin görüş

³⁹ BOA. HR. SYS. 1877/45 Lef:3.

⁴⁰ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.208.

⁴¹ Bayur, a.g.e., C:2 K:2, s.133.

⁴² Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, s.172.

ayrılıklarının giderilememesi nedeniyle herhangi bir sonuç alınamadan sona ermiştir. Özellikle Rusya hazırladığı reform tasarısını büyükelçiler nezdinde kabul ettirmekte en büyük engelin Almanya olduğunu fark etmiştir. Bu durum üzerine Rus elçisi, Dışişleri Bakanı Sazonov'dan aldığı talimat doğrultusunda Almanya Büyükelçisi von Wangenheim ile temas kurmuş; her iki taraf da kendi ittifak bloklarını temsilen ortak bir ıslahat planı hazırlamak amacıyla 1913 yılının ikinci yarısında girişimlerde bulunmuştur. Böylelikle reform süreci yalnızca Osmanlı Devleti ile büyük güçler arasında değil, aynı zamanda İttifak ve İtilaf devletleri arasında da güç dengelerinin yeniden şekillenmesine aracılık eden bir diplomatik mesele hâline gelmiştir.⁴³

22 Eylül tarihinde Rus Büyükelçisi Giers ile Alman Büyükelçisi Wangenheim arasında bir mutabakata varılmıştır. Giers, bu mutabakat çerçevesinde kaleme alınan metnin maddelerini hükûmetine şu şekilde iletmiştir: Madde 1. İlk tasarıda yer alan altı vilayetin tek bir idari yapı altında birleştirilmesi önerisinden vazgeçilmiş, bunun yerine söz konusu vilayetlerin iki ayrı idari birime ayrılması ve her bir birimin başına Sultan tarafından atanacak birer Müfettiş-i Umûmî getirilmesi kararlaştırılmıştır. Madde 2. Bu müfettişler Büyük Devletlerin tavsiyesi doğrultusunda Osmanlı'nın Hristiyan tebaası arasından seçilmesi ve geniş idari yetkilerle donatılması öngörülmüştür. Müfettişlere, memurları görevden alma, alt kademelere doğrudan atama yapma ve üst düzey görevler için Sultan'a öneride bulunma gibi yetkiler tanınacaktır. Madde 3. Her iki idari bölgede, Müslüman ve Hristiyan temsilcilerden oluşan eşit sayıda üyeye sahip meclislerin oluşturulması da planın önemli bir unsurunu teşkil etmiştir. Madde 4. Reform sürecinin etkin biçimde denetlenebilmesi için büyük devletlerin İstanbul'daki büyükelçileri ile taşradaki konsolosluklarına gözetim yetkisi verilmesi karara bağlanmıştır. Madde 5. Eşitlik ilkesi her iki tarafta da uygulanacaktır. Madde 6. Doğu Anadolu'nun diğer kesimlerine dair reformların kapsamı konusunda devletlerle yapılacak müzakerelerin sürdürüleceği belirtilmiştir.⁴⁴ Yapılacak ıslahat hakkında 26 Ekim tarihinde Paris Sefiri Rifat Paşa

⁴³ Richard G. Hovannisian, *The Armenian Question in the Ottoman Empire, 1876-1914, The Armenian People from Ancient to Modern Times*, 2. Cilt, *Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century* New York 1997, s.237.

⁴⁴ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii, No:78.

Almanya ile Rusya arasında kararlaştırılan anlaşmanın Fransa Hükümeti tarafından uygun görülüp kabul edildiğini kendisine söylediğini bildirmiştir.⁴⁵ Bakan Sazonov herhangi bir zorlukla karşılaşmadan büyükelçilerin ortak bir karara varmasından mutluluk duyduğunu dile getirmiş tasarının aynı şekilde Osmanlı Hükümeti tarafından da kabul görmesini umduğunu belirtmiştir.⁴⁶

1913 yılı sonuna kadar Osmanlı Hükümeti ile söz konusu ülkelerin İstanbul'daki büyükelçileri arasında ıslahat üzerine yapılan görüşmeler aralıksız sürdürülmüştür. Sadrazam Sait Halim Paşa, Rus ve Alman elçilerinin baskılarına rağmen ıslahat tasarısının Osmanlı halkı tarafından benimsenmesi durumunda bu tasarının kabul edilebileceğini ve daha önce planlanan yabancı müfettişlerin görevlendirilmesinin gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.⁴⁷ 28 Ekim'de Büyükelçi Wangenheim ve Giers'a verdiği bir demeçte bu işin Balkan Savaşları sebebiyle geciktiğini ifade etmekle birlikte büyük devletlerin yardımına güvendiklerini ve bu sebeple istediği uzmanların kendisine verilmesini, Padişah'ın hükümlerine haklarına bir zarar gelmemesini talep etmiştir.⁴⁸

Alman-Rus uzlaşması Ermeni ıslahatı konusunda Bâb-ı Âlî'yi bütün büyük devletlerin cephesi karşısında tek bırakıyordu; Osmanlı, artık destek umabileceği bir güç kalmadan, Doğu Anadolu'daki Ermenileri ayaklandırıp müdahale bahanesi yaratmak isteyen Çarlık Rusya'sıyla baş başa kalmıştır.

İki ülke elçisinin hazırlamış olduğu tasarıya karşılık olarak Osmanlı Hükümeti yeni bir tasarı sunmuştur. Sadrazam Sait Halim Paşa Alman Büyükelçisi Wangenheim'e her iki bölgeye Türk müfettiş atanmasını, bu kişilerin altında ise yabancı müşavir ve teknik elemanların bulunmasını önermiş; ancak bu Türk müfettişlerin yabancıların tüm taleplerini yerine getirecek kişiler olması gerektiğini belirtmiştir. Böylece hem kamuoyu

⁴⁵ Münir Süreyya Bey'in Siyasi Tarihçesi, s.107.

⁴⁶ Serge Sazonov, a.g.e., s.146.

⁴⁷ Mehmet Okur, "Büyük Devletlerin Ermeni Politikaları (1878-1914)", Yay. Haz. Haluk Selvi, Sevk ve İskânın 100.Yılında Türk Ermeni İlişkileri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları İstanbul, 2014, s.65.

⁴⁸ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, C:38, Konstantinopolis'teki Büyükelçi Baron von Wangenheim'den Dışişleri Bakanlığı'na, Belge Nr:15401, 28 October 1913, s.156.

tepkisi önlenemez hem de yabancıların istekleri dolaylı yoldan sağlanmış olacaktır. Bu teklif Alman elçiyi şaşırtmıştır. Sadrazam, bu düşünceye dayanan bir reform paketini Alman ve Rus elçilerine sunmuştur.⁴⁹ Rus elçisinin aktardığına göre Sadrazam'ın şart koştuğu istekler Sultan'ın egemenlik haklarını ve ülkenin bağımsızlığını korumayı amaçlamaktadır.⁵⁰

7 Kasım 1913'te Osmanlı Devleti tarafından sunulan reform tasarısına karşılık olarak geliştirilen Alman-Rus müşterek tasarısı, yönetim yapısında önemli yetki devrini içeren hükümler barındırmaktaydı. Bu plana göre iki Müfettiş-i Umûmî ve danışmanlarına, sorumluluk alanlarında görev yapan tüm idari memurlar ile yargı mensuplarının atanması ve görevden alınmasında ortak yetki verilmesi öngörülmüyordu. Bu düzenleme merkezi idarenin taşradaki kadrolar üzerindeki hâkimiyetini ciddi ölçüde sınırlandırarak, reformların uluslararası denetim altında yürütülmesini garanti altına alma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilecektir. Müfettişlere verilecek olan talimatlar büyükelçiliklerle anlaşma sağlandıktan sonra Bâb-ı Âli tarafından hazırlanacaktır. Müfettiş-i Umûmî ile danışman arasında anlaşmazlık olması durumunda konu Osmanlı hükûmetine iletilecek ve hükûmet büyükelçiliklerle mutabık kalarak nihai kararı verecektir. Her iki kesimde Müslüman-Hristiyan üyesi eşit sayıda birer meclisi olacak ve her iki dine mensup meclis görevlilerin sayısı da bu nispette olacaktır.⁵¹ Bu tasarıdan anlaşılacağı üzere Rus ve Alman elçileri müfettişleri kendi istedikleri gibi hareket etmelerini sağlayacak, eğer bir karışıklık çıkarsa da müdahale etme hakkını ellerinde bulunduracaklardır.

Sadrazam Sait Halim Paşa, Alman ve Rus büyükelçilerin hazırladığı reform tasarısında bazı değişiklikler yaparak 19 Kasım'da yeni bir öneri sunmuştur. Ortak hazırlanan Alman-Rus tasarısının birinci maddesi, Bâb-ı Âli'nin Büyük Devletlere başvurarak her müfettişin yanına bir yabancı müşavir tahsis etmesini öngörürken; beşinci madde, müfettiş ile müşavir

⁴⁹ Ali Güler, Suat Akgül, Sorun Olan Ermeniler, Berikan Yayınları, Ankara, 2003, s139.

⁵⁰ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii, No:88.

⁵¹ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, C:38, Konstantinopolis'teki Büyükelçi Baron von Wangenheim' den Dışişleri Bakanlığı'na, Belge Nr:15404, 7 November 1913, s,158-159.

arasında çıkacak anlaşmazlıkların Meclis-i Vükelâ'ya taşınarak orada çözüme kavuşturulmasını şart koşmaktaydı.⁵² Görüldüğü üzere hem Almanya ve Rusya'nın istekleri hem de Osmanlı Hükümeti'nin istediği maddeler yer almaktadır. Fakat her iki tarafta bazı maddelerde kendi isteklerinden ödün vermek durumunda kalmıştır.

26 Kasım tarihinde Alman elçisi Wangenheim tasarıda anlaşılan maddelerin son halini şu şekilde değerlendirmektedir: Madde 1. Bâb-ı Âlî, Doğu Anadolu'da uygulanacak reformlar çerçevesinde yedi vilayeti kapsayan bölgenin iki ayrı sektöre ayrılmasını öngören bir idari yapı sağlanacaktır. Bu plana göre, ilk sektör Erzurum, Trabzon ve Sivas vilayetlerini; ikinci sektör ise Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetlerini içerecektir. Her bir sektörün başına atanacak birer Türk müfettişe, büyük devletlerin tavsiyesiyle seçilecek iki yabancı danışman (müşavir) eşlik edecektir. Bâb-ı Âlî bu müfettişlerle on yıllık süreli sözleşmeler yapmayı taahhüt ederken, sözleşme süresinin dolması halinde yenilenmesi için yeniden Büyük Devletlerin görüşüne başvuracağını belirtmiştir. Madde 2. Reform planı çerçevesinde, atanacak Başmüfettiş ile yabancı müşavirler arasında yetki paylaşımı açıkça tanımlanmış olup, idari, mali ve adli meselelerde karar alma süreçlerinin karşılıklı mutabakat esasına göre yürütülmesi öngörülmüştür. Madde 3. Genel müfettişler müşavirleriyle birlikte tüm yerel memurları görevden alma ve atama yetkisine sahip olacak; devlet onayı gerektiren üst düzey atamalar ise Sultan'ın onayı ile yürürlüğe girecektir. Madde 5. Müşavirler teftiş işinin başıdır. Madde 8. Genel müfettiş müşavirle anlaşmadan hiçbir idari, mali ve adli işlem yapamayacaktır. Bu sistemde taraflar arasında bir anlaşmazlık çıkması durumunda nihai karar yetkisi Sultan'a bırakılmıştır. Ancak, bir ay içinde uzlaşma sağlanamazsa müşavirin görüşü esas alınacaktır. Madde 10. Her iki sektörde oluşturulacak olan Genel Kurul ve İdare Meclislerine seçilecek üyelerin yarısı Müslüman, diğer yarısı ise Hristiyan cemaatlerinden oluşacaktır. Aynı eşitlik ilkesi, yerel kamu görevlilerinin atanmasında da geçerli olacak; tüm idarî, malî ve adlî görevlerde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında eşit oranda temsil sağlanacaktır. Madde 15. Meclis üyesi, Ermenilerin elinden alınan

⁵² Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. C:38, Konstantinopolis'teki Büyükelçi Baron von Wangenheim'den Dışişleri Bakanlığı'na Nr.15405, s.159-161.

toprakların iadesi ve bölgede uzun süredir süregelen tarımsal anlaşmazlıkların çözümüyle ilgilenecek özel bir komisyona başkanlık edecektir.⁵³ Söz konusu reform teklifi toplam on altı maddeden oluşmakta olup, ilk maddeler yapısal ve idari düzenlemelere odaklanırken, kalan maddeler büyük ölçüde Mandelstam'ın daha önce hazırladığı tasarının esaslarını yansıtmaktadır. Bu maddelerde vilayetlerin idaresi, müfettişin yetkileri, yerel temsilin dengelenmesi, Büyük Devletlerin gözetimi ve etnik-dini eşitliğin temini gibi temel ilkeler korunmuş; böylece hem Rus taleplerine hem de uluslararası diplomatik dengelere uygun bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Bakan Sazonov, 12 Aralık 1913 tarihli telgrafında, Rus hükümetinin Osmanlı Sadrazamı Sait Halim Paşa'ya, Avrupalı müfettişlerin atanmasına yönelik önerisinin olumlu bulunduğunu ve bu teklifin Rusya tarafından da uygun görüldüğünü bildirmiştir. Bu durum, Rusya'nın reform sürecine yönelik desteğini gösterirken, aynı zamanda Osmanlı hükümetinin dış müdahale ile ilgili tutumunun esnekleştiğine işaret etmektedir.⁵⁴ 19 Aralık tarihinde İngiliz yazar Lady Cavendish'in, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderdiği bir mektupta, Rusya'nın Ermenistan'ı işgal edeceğine dair söylentilerden kaygı duyduğunu ifade ettiği belirtilmiştir. Cavendish'in, Noel Buxton'ın *Nineteenth Century* dergisinde Ermeni vilayetlerinin Rusya'ya verilmesini önerdiğini hatırlatmıştır. Bu yaklaşımı Ermeni meselesine bir çözüm olarak görmediğini de dile getirmiştir. Buna karşılık Sir Edward Grey'in, İngiltere'nin amacının Osmanlı'nın Asya'daki topraklarını bölmek olmadığına altını çizmiştir. Amaçlarının Osmanlı toprak bütünlüğünü korumak ve özellikle Ermenistan'da bir reform süreci başlatılmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

24 Aralık günü Giers, hükümetine gönderdiği telgrafta, Doğu Anadolu'da vilayetlerin iki kısma ayrılmasıyla birlikte, her bir bölgeye

⁵³ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. C:38, Konstantinopolis'teki Büyükelçi Baron von Wangenheim'den İmparatorluk Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e, Nr.15408, s.164-168.

⁵⁴ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii, No:113.

⁵⁵ Salâhi Ramadan Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.356.

Avrupalı müfettişlerin atanacağını bildirmiştir. Giers, bu müfettişlerin sorumluluklarının, kendi bölgelerindeki idare, adalet, polis ve jandarmayı denetlemekle sınırlı olacağını belirtmiştir. Ayrıca, kamu güvenlik organlarının yetersiz kalması durumunda, müfettişlerin talebi üzerine, yetkisi dahilindeki tedbirleri uygulamak amacıyla askeri kuvvetlerin emrine verileceğini vurgulamıştır. Müfettiş-i Umûmîler, koşullara bağlı olarak, uygunsuz ya da kötü davranışlarını saptadıkları memurları görevden alma yetkisine sahip olacaklardır. Görevden alınan memurların yerine, kanun ve yönetmeliklerde belirlenen istihdam koşullarını yerine getiren kişileri geçici olarak atama sorumluluğu da müfettişlere aittir. Ayrıca görevden alınan memurların ilgili bakanlıklarına, görevden alınmalarının sebepleriyle birlikte ayrıntılı bir rapor sunulması gerekmektedir. Ermenilerin toprak anlaşmazlıklarını çözmek ve onlardan alınan toprakları geri iade etmekle sorumlu olacak komisyonların başkanlığını ise Umum Müfettişleri yürütecektir.⁵⁶

Reform meselesi başlangıçta ciddi bir çıkmaza girmiş gibi görünse de, Osmanlı Hükümeti'nin izlediği stratejik tutum sayesinde diplomatik atmosferde önemli bir değişim yaşanmıştır. Gerginlik ve belirsizlik yerini daha ılımlı bir havaya bırakmış; başta Almanya ve Rusya olmak üzere Büyük Devletlerle olan ilişkilerde yeni bir uzlaşma zeminine ulaşılmasına olanak sağlamıştır. 25 Aralık 1913 tarihinde Alman Büyükelçisi Wangenheim ile Rus Büyükelçisi Giers, Sadrazam Sait Halim Paşa ile gerçekleştirdikleri ortak görüşmelerin sonlarına yaklaşmışken, beklenmedik bir gelişme yaşanmıştır. Rus elçisi hükümetinden gelen talimat doğrultusunda Türk Hükümeti'nden yeni taleplerde bulunması gerektiğini öğrenmiştir. Bu talepler arasında müfettişlerin isimlerinin Büyük Güçlere sunulması yer almaktadır. Rusya'nın bu hamlesinin ardında özellikle Limon von Sanders'in Osmanlı Devleti'ne gönderilecek olan askeri misyonuna dair gelen haberlerin ve Alman yanlısı Enver Paşa'nın Türk Savaş Bakanı olarak atanmasının yarattığı rahatsızlık bulunmaktadır. Bu durum Rusya'nın bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma çabalarından kaynaklanmaktadır.⁵⁷

27 Ekim 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan ordu ıslahı kontratı, İmparatorluğun askerî gücünü yeniden

⁵⁶ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii, No:117.

⁵⁷ L.C. Westenak, a.g.e., s.23.

yapılandırma girişimlerinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu adım, aynı zamanda dönemin uluslararası güç dengelerindeki değişimlere bağlı olarak Osmanlı dış politikasının yönünü de etkilemiştir. Ancak bu süreçte Osmanlı'nın karşılaştığı zorluklardan biri Rusya'nın Ermeni ıslahatları konusundaki müdahaleci tutumu olmuştur. Rusya'nın, Boğazlar ve Doğu vilayetleri konusundaki girişimleri aynı dönemdeki Almanya ve Osmanlı ilişkilerinin yanı sıra Batılı güçlerin Ermeni meselesini çözme yönündeki baskılarıyla da bağlantılıdır.⁵⁸

1 Aralık 1913 tarihinde Ahmet Ağaoğlu'nun Tercüman-ı Hakikat gazetesinde "Yine Islahat Meselesi" başlıklı yazısında şu ifadeler kaleme alınmıştır: *"Evet yine öyle görünüyor ki bize ıslahat yaptırtmayacaklar. Osmanlı'nın son yirmi otuz yılındaki durumu yeniden şekillenmek üzeredir. Bir Osmanlı müfettişi, ıslahatın uygulanmasını denetleyecek ve bu denetimde iki Avrupalı müşavir arasında anlaşmazlık çıkarsa, Bâb-ı Âli, yabancı büyükelçilerin görüşlerini alarak son kararı verecektir. Müşavirlerin görev süresi beş yıl olacak ve bu süre bitiminde yeni atamalar için büyük devletlerle temasa geçilecektir. Ermenilerin yoğun olduğu vilayetlerde, memur kadrosunun yarısının Müslüman, diğer yarısının ise Hristiyanlardan olması planlanmıştır. Bu düzenleme, Rusya'nın Rumeli'deki ıslahat önerileriyle benzerlik göstermektedir, ancak Şarkî Anadolu'daki yansıması hala belirsizdir."*⁵⁹ Ahmet Ağaoğlu'nun yazısında Osmanlı'nın reform çabalarının dış müdahalelerle şekillendiği ve bu müdahalelerin, yerel halkın gerçek ihtiyaçlarını göz ardı eden bir reform süreci ortaya koymasına yol açtığı vurgulanmaktadır. Büyük devletlerin çıkarları, Osmanlı'nın iç dinamiklerini ve bölgesel ihtiyaçları göz önünde bulunduran bir çözüm geliştirmesini engellemiştir. Bu durum, hem Osmanlı'nın egemenliğini hem de yerel halkın taleplerini dikkate alan gerçek bir dönüşüm sürecinin hayata geçmesini zorlaştırmıştır.

Osmanlı Hükümeti ile Büyükelçiler Arasında Islahat Müzakerelerinin Tamamlanması

Tanin gazetesinin aktardığına göre 3 Ocak 1914'te gerçekleştirilen büyükelçilerin kabulünde Anadolu Islahatı üzerine kapsamlı bir görüş

⁵⁸ Kazım Karabekir, Ermeni Dosyası, İstanbul: Emre Yayınları, 1995, s.147.

⁵⁹ Ahmet Ağaoğlu, "Yine Islahat Meselesi", Tercüman-ı Hakikat, 1 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1913, s.1.

gerçekleşmiş ve önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Osmanlı yönetimi ile büyük devletler arasında, geniş yetkili uzman ve müfettişlerin atanması konusunda bir mutabakat sağlanmıştır. Bu müfettişlerin, herhangi bir devlete bağlılık göstermeyen, tarafsız devletlerin uyrukları arasından seçilmesi ve atamalarının Düvel-i Muazzama tarafından önerilip nihayetinde Bâb-ı Âlî tarafından yapılması öngörölmüştür. Bu müfettişler, Osmanlı yönetimine bağlı olarak islahatın yürütölmesine doğrudan katkı sağlamakla birlikte, aynı zamanda süreç hakkında büyük güçleri bilgilendirme sorumluluğunu taşıyacaktı. Bu düzenleme, Osmanlı yönetiminin denetiminde olmasının yanı sıra, uluslararası denetimin de söz konusu olacağı bir reform sürecini şekillendirmeyi hedeflemektedir.⁶⁰ Müzakerelerin bu temel prensipler doğrultusunda sürdüğü belirtilirken süreçte Osmanlı Devleti'nin reformları kendi iradesiyle uygulama yetisinin sınırlı olduğı ve büyük devletlerin belirleyici rolünün devam ettiğı gözlemlenmektedir. Tanin'in yorumları Osmanlı yönetiminin reformları şekillendirme konusundaki bağımsızlığının giderek daraldığını ve Şarkî Anadolu'daki dönüşümün büyük güçlerin yönlendirdiğı bir süreç haline geldiğini ortaya koymaktadır.

11 Ocak tarihinde Hükümetine gönderdiği mektupta Alman Büyökelçisi, Bâb-ı Âlî ile Rus Büyökelçisi Giers arasında büyük ölçüde anlaşmaya varıldığını, ancak bir noktada hala görüş ayrılığı olduğunu belirtmiştir. Bu anlaşmazlık, Rusya'nın bir sonraki nüfus sayımına kadar, özyönetim organlarının yarısının Müslömanlardan, diğör yarısının ise gayrimüslimlerden oluşması talebine ilişkindir. Bâb-ı Âlî nüfus oranının yaklaşık olarak belirtilen duruma karşılık geldiğı Van ve Bitlis vilayetleri için bunu kabul etmeye hazırdır ancak durumu diğör vilayetlere yaymayı kesinlikle reddetmektedir. Rus elçisi de az sayıda Ermeni'nin bulunduğı Trabzon vilayetinin bu talebin dışında bırakılmasına razı olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Bu dönemde İstanbul'daki İtalyan Büyökelçisi, devam eden Osmanlı-Rus görüşmelerine diğör altı büyükelçinin de katılmasını talep

⁶⁰ İsmail Emin Altınkaya, Tanin Gazetesine Göre, Balkan Savaşları'ndan 1. Dünya Savaşı'na Kadar (Ocak 1913-Ağustos 1914) Ermeni Meselesi ve Büyük Güçler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2011, s.161; Tanin, 6 Safer 1332- 22 Kanunuevvel 1329-4 Ocak 1914, Nr: 1807, s.2.

⁶¹ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, C:38,Konstantinopolis'teki Maslahatgözar von Mutius'tan Dışışleri Bakanlığı'na, Nr: 15419 11 Januar 1914, s.176.

etmiştir. Ancak Rusya bu öneriye, sürecin uzayacağı endişesiyle karşı çıkarak katılmayı reddetmiştir. Büyükelçi müzakereleri devam ettirmeden 19 Ocak 1914 tarihinde Paris ve Petersburg'a izinli olarak gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu gelişmenin ardından görüşmelerin devam edebilmesi için Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, Rus Maslahatgüzar Gulkevich'i İstanbul'a göndererek sürecin sürdürülmesini sağlamıştır.⁶²

Şubat 1914 başında diğer müzakere konuları çözüme kavuşturulmuşken, yalnızca vilayetlerdeki meclis üyelerinin sayısı konusu kalmıştır. Rusya, başlangıçta tüm vilayetlerde Müslüman ve Hristiyan nüfus oranlarının eşit olmasını savunurken, Osmanlı Hükümeti nispi temsili tercih etmiştir. Ancak Rusya, Osmanlı hükümetinin direnci nedeniyle, nüfus sayımı yapıncaya kadar Bitlis, Van ve Erzurum'daki meclis üyelerinin eşit olmasını ve diğer vilayetlerde ise Hristiyan üyelerin oranının üçte bir olması teklifini sunmuştur. Osmanlı Hükümeti ise nüfus sayımına kadar Bitlis ve Van'da üye oranının eşit olmasını, diğer vilayetlerde ise Müslüman ve Hristiyan üyelerin oranının nispi olmasını istemiştir.

Yeniköy Antlaşmasının İmzalanması

8 Şubat 1914'te İstanbul'daki Rus Maslahatgüzarı Gulkevich ile Osmanlı Sadrazamı Sait Halim Paşa arasında Yeniköy Antlaşması resmen imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Rusya, Osmanlı Devleti'ni adeta bir çembere almayı hedeflemiş, özellikle Kafkasya'daki Müslümanlarla Türkler arasındaki ilişkileri kesmeyi amaçlamış ve İstanbul'a dair planlarını gerçekleştirmeyi istemiştir.⁶³ Yeniköy Antlaşması Rusya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzunu artırmaya yönelik stratejik bir adım olarak kabul edilebilir. Bu durum Rusya'nın Osmanlı topraklarında etkisini genişletme ve bölgedeki denetimini güçlendirme amacı güttüğünü göstermektedir.

⁶² Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, C:38, Konstantinopolis'teki Maslahatgüzar von Mutius'tan Dışişleri Bakanlığı'na, Nr: 15422 20 Januar 1914.

⁶³ Hanefi M. Bostan, Bir İslami Düşünür: Said Halim Paşa, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992, s.48.

Halil Menteşe anılarında, Osmanlı Hükümeti'nin Ruslardan gelen talepleri değerlendirmek için bir araya gelerek özellikle Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Sadrazam ile altı ay süren bir süreç sonunda antlaşmanın maddelerini şifahi olarak belirlediklerini ifade etmiştir. Görüşmelerin sonucunun ne olacağına dair kararlar bu şekilde alınmış ve antlaşma maddeleri daha sonra imzalanmıştır.⁶⁴ 1914 Şubat ayı başında Osmanlı-Rus görüşmelerinin tamamlandığına dair haberler gazetelerde yer almaya başlamıştır. Tasvir-i Efkâr gazetesinde bu gelişme şöyle yayınlanmıştır: *"Müzakereler olumlu sonuçlanarak taraflar tartışmalı konularda anlaşmaya varmıştır."*⁶⁵

Antlaşmaya göre Doğu Anadolu bölgesi iki kısma ayrılırken ilk kısımdaki vilayetlerde Erzurum, Trabzon ve Sivas vilayetlerinden oluşan sektörün başına; Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır vilayetlerin başına olmak üzere iki tane Müfettiş-i Umûmî atanacaktır. Bölgedeki idari, adli ve güvenlik mekanizmalarının kontrolü bu müfettişlere devredilmektedir. Onlara geniş yetkiler tanınmakta, görevden alma, atama yapma ve zorlu tedbirler alma yetkisi verilmektedir. Bölgesel dillerin kullanımını teşvik etmek, eğitim bütçesini etnik kökene göre dağıtmak ve Hamidiye alaylarını yeniden düzenlemek gibi unsurlar da antlaşmada yer almaktadır. Nüfus sayımı yapılacak ve genel meclislerde Müslümanlarla Gayrimüslimlerin temsil oranı eşitlenecektir. Ancak bu girişimin başarısı uygulama sürecindeki zorluklar ile bölgedeki siyasi ve sosyal dinamiklere bağlı olacaktır. Padişahın ciddi kontrol ve yönetim yetkilerine sahip iki Avrupalı genel müfettiş atamayı kabul etmesiyle sağlanmıştı. Rusya'nın her türlü detaylı düzenlemeye yönelik çabaları bir yandan Ermenilere ulaşılmış en büyük faydalar listesini sunmak diğer yandan genel müfettişlerin atanmasından sonra bile Padişah ile Ermeni konularını görüşme konusunu saklı tutmak istemesinden kaynaklanmaktadır.⁶⁶

⁶⁴ Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, s.173.

⁶⁵ Osmanlı Hükümeti Sözcüsü tarafından yapılan alıntıda şöyle denilmektedir: *"Anadolu Reformu meselesini tamamlanmış olarak kabul edebiliriz. Reform projesinin temelini oluşturan noktalar üzerinde tam bir mutabakat sağlanmıştır. Reformla ilgili protokol birkaç gün içinde imzalanabilir"* Tasviri Efkâr, 1 Şubat 1914 s.1.

⁶⁶ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, C:38, Konstantinopolis'teki Maslahatgüzar von Mutius'tan Reichskanzler von Bethmann Hollweg'e, Nr: 15425. 9 Februar 1914.

Louis Westenenk ve Hoff'un Atanması

Büyükelçi Giers 13 Nisan 1914 tarihli telgrafında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ıslahat gerçekleştirmek üzere Doğu illeri için Hollandalı M. Westenenk ve Norveçli Albay Nicolas Hoff'un görevlendirildiğini açıklamıştır. Norveçli Hoff; Van, Bitlis, Mamuretülaziz (Elazığ), Diyarbakır illerine; Trabzon, Erzurum, Sivas illeri kapsamında Hollandalı Westenenk'in seçildiğini büyük bir onurla hükümetine bildirmiştir.⁶⁷ Osmanlı Büyükelçileri aracılığı ile alınan bilgiler üzerine bu kişilerden Westenenk ve Nikola Hoff'un müfettişlik görevlerine seçilmesi Umûmî 320760 nolu telgrafta *"Vilâyât-ı Şarkıye Müfettişliklerinde istihdâm olunmak üzere düvel-i muazzama süferâsı tarafından irâde olunan nâmzedler hakkında tahkikât-ı mukteziye icrâsıyla netâyic-i hâsılanın iş'ârı zımında nezâret-i celîle-i fehîmâneleri vesâtetiyle sebmeden tebligata cevaben Lahey ve Stockholm sefâret-i seniyyelerinden gelen iki kıt'a telgraf-nâme Meclis-i Vükelâ'da lede'l-mütâla'a Lahey Sefâreti'nin telgraf-nâmesinde iş'âr olunan Mösyö Westenenk ile Stockholm Sefâreti'nden bildirilen Mösyö Nikola Hoff'un mezkûr sefâretler vesâtetiyle celbi tensip olunduğundan teşebbüsât ve tebligat-ı mukteziye icrası lüzûmunun savb-ı âlî-i nezâret-penâhilerine izharı tezekkür kılınmış olmağla"* beyan edilmiştir.⁶⁸

Norveç Hükümeti Hoff'un atanmasından sonra Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği mektupta 14 Nisan 1914 tarihinde hem "Stockholm Dagblad" gazetesinde hem de "Afent Post" gazetesinde Mösyö Hoff'un Doğu vilayetlerinde Müfettiş-i Umûmilik görevine atanması hakkında mesleki yetkinliği ve tarafsız bir şekilde görev yapacağına güvindiklerini yazmıştır. Mesleğinde yüksek bir ihtisas düzeyine sahip olduğu ve birçok karmaşık meselenin çözümünde etkili rol oynadığına dair güven telkin eden haberlerin yer aldığını bildirmiştir.⁶⁹ 1 Mayıs tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile sözleşmelerini imzalayarak müfettişlikleri resmîyet kazanmıştır.⁷⁰ Çok büyük salâhiyetler verilen Müfettiş-i Umûmilere ayda

⁶⁷ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii, No:157.

⁶⁸ BOA. HR. SYS. 2818/3.

⁶⁹ BOA. HR. SYS. Dosya: 2818/3.

⁷⁰ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii, No:159.

dörder yüz Osmanlı altını maaş bağlandıktan başka birer ikametgâh tahsis edilmesi de kabul edilmiştir. Ayrıca müfettişlerin birer ecnebi yaverleri de olacaktır.⁷¹ Haziran ayının ilk günlerinde Vilâyât-ı Şarkîye Müfettiş-i Umûmîleri Mösyö Westenenk ve Hoff'a acele olarak ödenmesi gereken üçer yüz liradan toplam altı yüz lira harcırah verilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat bu ödenek masarif-i gayrimelhuzeden ma'dud yani 'öngörülemeyen ödenekler:' olmasından dolayı tertib-i mezkura (gizli ödenek) olarak kayıtlara geçmemesine dikkat edilmiştir.⁷²

Osmanlı Hükûmeti'nden maaş alacak olan bu müfettişlere verilmek üzere 23 Mayıs 1914'te 23 maddelik bir talimatname hazırlandı. Bu talimatnameye göre görevlendirildikleri iller dahilinde vazifelerini icra etmede kendilerine en uygun gördükleri yerleri seçebilecekler, altı vilâyetin adlî, idarî, malî konularla ilgili bütün dairelerini denetleyebilecek, valiler dışında diğer bütün memurları lüzum olduğu takdirde görevlerinden uzaklaştırıp, yerlerine daha yetkili kişilerin görevlendirilmelerini yapabileceklerdi. Talimatnamenin 23. maddesine göre emirleri altında reformu teftiş işinde yardımcı olacak başka memurlar bulunacaktı. Bu memurlar:

- 1-Başkâtip ile yeterli sayıda Müsvedd, Mübeyyiz ve Kâtip
- 2- Birer Mülkiye, Polis ve Jandarma Müfettişi
- 3- Bir Adliye Müfettişi
- 4-Bir Maarif Müfettişi
- 5- Bir Ziraat Müfettişi
- 6- Avrupalı Jandarma subaylarından atanacak bir Emir Subayı
- 7- Bir Nafia Müfettişi
- 8- Avrupalı bir Hususi Kâtip
- 9- Bir Kürtçe Tercüman
- 10- Bir Ermenice Tercüman⁷³

⁷¹ Ermeni Komiteleri'nin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, s.95.

⁷² BOA. DH.KMS. 23/10.

⁷³ BOA. HR.TO. 602/27.

Avrupalı Reform Müfettişleri görevlerine başlamadan önce gerekli hazırlıklarını tamamlayarak çeşitli diplomatik temaslarda bulunmuşlardır. Bu sürecin ardından sorumlu oldukları bölgelere gitmek üzere yola çıkmışlardır. Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbakır vilayetlerinden sorumlu olan General Hoff, 6 Ağustos 1914 tarihinde Trabzon üzerinden hareketle Erzurum'a ulaşmış ve 17 Ağustos 1914'te Van'a varmıştır. Reform müfettişleri, görev alacakları her vilayette törenlerle karşılanmış ve can güvenliklerinin sağlanması amacıyla onlara birer askerî müfreze verilmiştir.⁷⁴ Bu doğrultuda; Trabzon, Erzurum ve Sivas vilayetlerinde görev yapacak olan müfettişlerin yanına Maarif Müfettişliği'ne Edirne Maarif Müdürü Galip Bahtiyar Bey, Ziraat Müfettişliği'ne Erzurum vilayetinin Ziraat Müfettişi Nişan Andreasyan, Müfettişlik Genel Sekreterliği'ne ise Düyun-ı Umumiye Kalemi müdür muavini Mikail Nalbantyan atanmıştır. Aynı şekilde, Müfettişlik Evrak Memurluğuna da Osman Nuri Bey getirilmiştir. Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetlerinde görevli olan müfettişlerin maiyetinde ise genel sekreterliğe 10.000 kuruş maaşla Karesi mutasarrıfı Dr. Reşit Bey, Mülkiye müfettişliğine Muş mutasarrıfı Servet Bey, Maarif müfettişliğine Sinop mutasarrıfı Müştak Beyler; Ziraat müfettişliğine Ziraat Müdürlüğü Fen Şubesi Müdürü Bekyan Efendi, Nafia müfettişliğine 6.000 kuruş maaşla Bağdat Nehir İdaresi eski Müdürü Soyan Sorab Efendi, Ermenice mütercimliğe Van Bidayet Mahkemesi Başkanı Matyos Efendi ve Kürtçe mütercimliğine ise Mülkiye mezunlarından Diyarbakır Belediye Başkanı Âdil Bey atanmışlardır.⁷⁵

Bu atamalarda dikkat çeken önemli bir nokta Osmanlı yönetiminin reform sürecinde Rusya'nın dış baskılarını göz önünde bulundurarak, yerel yönetim kadrolarını dikkatle seçmesidir. Özellikle Ermeni ve Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelere atanan müfettişlerin ve tercümanların Rusya'nın bölgedeki stratejik çıkarlarını gözetenek bu nüfuslar arasında dengeli bir denetim sağlamaları beklenmiştir. Ayrıca bu atamalar Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilmekte olan reformları denetleme ve bu reformların kendi çıkarlarına hizmet etmesini sağlama çabalarıyla örtüşmektedir. Müfettişlerin maiyetleri

⁷⁴ Fahri Taş, "Vilayat-ı Şarkıye Islahatı ve Nicolas Hoff", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 yılı özel sayısı, 42 (1988), s.936-945.

⁷⁵ Türkmen, a.g.e., s.61.

belirlenirken Dahiliye Nezareti tarafından Doğu vilayetlerine gönderilen telgraflarda müfettişlerin valilerin tanıdığı tüm haklardan yararlanabileceği ve vilayetlerdeki askeri birliklerin de gerekirse müfettişlerin denetimine girebileceği vurgulanmıştır. Bu durum Osmanlı'nın reform sürecinde, Rusya'nın bölgedeki askeri ve siyasi nüfuzunun artışı ile paralel bir şekilde müfettişlerin denetim yetkilerinin kapsamının genişletildiğini ve Rusya'nın Osmanlı içindeki gücünü pekiştirmek amacıyla reform sürecinin şekillendirilmesinde etkin bir rol oynadığını göstermektedir.

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa 13 Temmuz 1330/26 Temmuz 1914 tarihinde Bitlis ve Van vilayetlerine gönderdiği şifreli telgraflarda müfettişlerin yanındaki memurların kendi görev ve sorumluluklarının olduğunu açıklamış ve yabancı müfettişleri hakkında fikirlerini şöyle beyan etmiştir:

“Müfettiş-i Umûmîlerin şahıslarına merbût olmak üzere refâkatlarına ta'yîn edilecek kâtib-i umûmî ve husûsî ile mülkiye, adliye, ma'ârif, nâfi'a ve zirâ'at müfettişleri, Müfettiş-i umûmîler nâmına icrâ-yı harekete ve i'tâ-yı emre me'zûn olmayıp, mezkûr müfettişler yalnız Müfettiş-i Umûmîlerin vesâ'it-i teftîşîye ve istihbâriyesinden ma'dûddur. Müfettişlerin teşkîli hakkında kanûn-ı muvakkatın üçüncü maddesinde de mezkûr olduğu üzere, Müfettiş-i Umûmîlerin vazîfe ve selâhiyetleri hakkındaki ta'limât ahkâmı nezâret ve vilâyetler için mecbûriyü'l-icrâ olacaktır. Van ve Bitlis'te ekseriyetin Müslümân olduğu malum olmağla beraber meclis-i umumiye a'zâsının nısfı müslim ve nısf-ı diğeri gayri müslim olması esas, bu sene icrâsı mukarrer olan tahrir-i nüfûsa mu'allak bir tedbir-i muvakkat olarak tasvip edilmiştir.”⁷⁶

Müfettiş Hoff, 23. maddenin 5. ve 6. fıkraları gereğince görevlendirilen Ziraat ve Nafia müfettişlerinin Bitlis'e ulaşmalarının ardından derhâl bir teftiş seyahati gerçekleştirmelerinin planlandığını Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Ayrıca şahsi eşyaları, sözleşmeye göre gümrükte muayeneye ve gümrük vergisine tabi olmayacağı da Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁷⁷ Bununla beraber Müfettişler tarafından gerçekleştirilecek denetimlerin en iyi şekilde sonuçlanabilmesi adına nakliyat ve tarımsal açıdan önemli bölgelerin krokilerini ve haritalarını

⁷⁶ BOA, DH.ŞFR. 43/107.

⁷⁷ BOA, DH.ŞFR. 43/81.

çıkarabilecek bir topografin görevlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda uygun niteliklere sahip bir topografinin seçilmesi ve atanmasının iletken olarak çalıştırılması talep edilmektedir. Hükûmetin onay vermesi halinde Norveç'ten yetkilendirilen bir topograf temin edilebileceğini belirten Hoff ayrıca ilgili talimatnamenin yirmi üçüncü maddenin gerekliliğince tüm görevlilerin işe başlamasına gerek olmadığı çünkü Anadolu'daki ilk ayların denetim seyahatlerine ayırmak istediğini ifade edilmiştir.⁷⁸ Hoff görevlendirildiği bölgede kendisine merkez olarak Bitlis'i seçmek istediğini fakat İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında istediği şehirde ne müfettişlik dairesi için ne de şahsi ikameti için yeterli büyüklükte bir bina bulunamayacağını tespit etmiştir. Görevlilerin ikametgahları hariç olmak üzere yalnızca Müfettiş-i umûmîlik dairesi için on dört odalı bir binaya ihtiyaç duyduğunun altını çizen Müfettiş oda dağılımını şu şekilde yapmıştır: Müfettiş-i Umûmîlik ile kalem-i mahsûs için 3, Kâtib-i umûmîlik için 1, Başmüfettişe 1, Yaver için 1, İki tercüman için 1, İki müsevvit ile evrâk me'mûru için 1, sevk me'mûru için 1 intizâr salonu için 1 toplam 14 oda istemektedir.⁷⁹

Dönemin mühim askerî ve mülki idarecilerinden olup, şark vilâyetlerini yakinen tanıyan İsmail Fazıl Paşa, 1913 senesinde İstanbul'da neşredilen "İslahata Dair Mütalaat-ı Umumiye" adlı risâlesinde, Şarkî Anadolu ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

*"...Köylerde yaşayan Ermeniler, Erzurum, Muş, Van, Bitlis ovalarına dağılmış durumdadırlar. Kürt beylerinin arazilerinde çalışıyorlardı. Ermenistan gibi bir hayalleri yoktur, ne var ki bunlar Kürtlerin ve göçebe aşiretlerin saldırılarına hedef olmaktadırlar. Gerçi bu tür taarruzlar Türk-İslam köylerine de yapılmaktadır. Dolayısıyla Şark vilayetlerinde asayişsizlik ve emniyetsizlik din ve mezhep farklılığından değil belki çalışmayan Kürtlerin, çalışanları gasp etmeleridir denilebilir."*⁸⁰

İsmail Fazıl Paşa'nın beyanatından bölgede ciddi bir asayiş sorunu yaşandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Hükûmeti'ne dayatılmak istenen Ermeni ıslahatı da esasen bu asayişsizlikten kaynaklanmış ve bu şartların sonucu olarak gündeme gelmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak

⁷⁸ BOA. DHKMS. 63/68, Lef:3.

⁷⁹ BOA. DHKMS. 63/68, Lef:5.

⁸⁰ Haluk Selvi, Bülent Cırık, "1913 İslahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar", OTAM, 36, (2014), s.186.

vermesiyle ıslahatı uygulamakla gevlendirilen müfettişin yetki ve sorumlulukları belirsizleşmiş, reform süreci sekteye uğramıştır. Bu dönemde Ermeni cemaatinin büyük bir endişe içerisinde olduğu ve gelişmelerin neticesi hakkında kesin bir kanaate sahip olmadığı grlmektedir. Söz konusu günlerde Osmanlı Devleti henüz fiilen savaşa girmemiştir. Ne var ki 21 Temmuz 1914 tarihinde ilan edilen seferberliğin ardından Ermeni ıslahatı fiilen askıya alınmış ve uygulamaya geçilmesi geçici olarak durdurulmuştur.

General Hoff tam tarihi bilinmemekle beraber 1914 Ağustos ayı başlarında deniz ulaşımı ile İstanbul’dan Trabzon’a gitmek için yola çıkmıştır. Yolculuğu sırasında gereken hazırlıkların yapılması ve bir tören ile karşılanması adına Trabzon, Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerine gerekli bilgiler aktarılmıştır.⁸¹ Trabzon’a vardıktan sonra kara yolu ile yoluna devam ederek 4 Ağustos 1914⁸² tarihinde şehre varmıştır.⁸³ Müfettiş Hoff Erzurum’a vardığı sırada Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Dahiliye Nezareti 7 Ağustos 1914 tarihinde Hoff’a bir telgraf çekerek Erzurum’da kalmasını veya İstanbul’a geri dönmesini bildirmiştir. Dahiliye Nezareti çıkan karışıklıklar neticesinde ıslahat yapmanın doğru bir zaman olmadığını belirterek aynı tarihlerde Van vilayetine yazılan telgrafta da geri çağırıldığı bildirilmektedir. Hoff’un Osmanlı Hkmeti’nin geri çağırısına fazla önem vermediği grlmektedir. 17 Ağustos tarihli telgrafında Van Valisi Tahsin Bey, Hoff’un Van’a hareket ettiğini belirtmiştir. Ayrıca yanında Ermeni asıllı Ziraat Müfettişi bulunduğunu, sürekli Ermenilerle birlikte hareket ettiğini ve onlarla konakladığını da ifade etmiştir.⁸⁴ Hoff, Van’a geldiğinde Van Valisi Tahsin Bey tarafından soğuk fakat Taşnakların nderlik ettiği yerel Ermeni halkı tarafından sıcak karşılanmıştır. Van’ın Ermeni papazı tarafından yeni müfettişin şerefine verilen kabul töreninde, Taşnak liderlerinden Işıkhan “Son5-6 senedir beklediğimiz kurtarıcı Mesih sensin” diyerek sevincini paylaşmıştır. Fakat Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle Ermenilerin sevinci çok sürmemiştir.⁸⁵ 30 Eylül günü Hoff nce İzmir’e varmıştır. İzmir Valisi

⁸¹ Türkmen, a.g.e., s.75-76.

⁸² Fahri Taş, bu tarihi 6 Ağustos olarak belirtmiştir. Bknz. Taş, a.g.m., s.961.

⁸³ Türkmen, a.g.e., s.76.

⁸⁴ Türkmen, a.g.e., s.77-78.

⁸⁵ McCarthy, a.g.e., s.129.

Rahmi Bey aynı gün Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda hükümetin Hoff'a verdiği paranın bittiğini bildirerek elli lira verilmesi için talepte bulunmuştur. Valinin bu yazısına olumlu karşılanmıştır. Parayı alan Hoff İstanbul'a doğru hareket etmiştir.⁸⁶ 1.Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği 3 Ağustos 1914 tarihinden ötürü Şarkî Anadolu'da bu siyasi felaketten kurtulmuştur. Müfettiş Hoff bir kere dahi olsa görev bölgesi Van'a kadar gidebildiği halde Westenenk işe başlama imkânını bile bulamamıştır.

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa harbin ilan edilmesiyle tasarlanan reform projesinin daha uygun bir zaman diliminde yapılması adına ertelenmesini ve müfettişlerin görevlerine son verilmesinin daha doğru olacağını önermiştir. Bu teklif 24 Aralık 1914'te Bakanlıklar Kurulu tarafından onaylanmış ve 28 Aralık'ta bu doğrultuda bir irade yayımlanmıştır.⁸⁷ Dâhiliye Nezareti tarafından yayınlanan mazbatada şöyle ifade edilmektedir: *"Dâhiliye Nezâreti'nin meclis-i bendegânemizde mütâla'a olunan tezkiresinde beyân olacağı veçhile Van, Bitlis ve Ma'muratül'aziz Vilâyetleri Müfettiş-i Umûmîliği'ne ta'yîn edilmiş olan Noroçyalı Hoff ve Trabzon, Erzurum ve Sivas Vilâyetleri Müfettiş-i Umûmîliği'ne ta'yîn kılınan Hollandalı Vesnemenk Beylerin i'lân-ı harbi müte'âkiben ve me'zûnen memleketlerine avdetlerine müsaade edilerek el-yevmi kendilerine nısf ma'âş i'tâ edilmekte ise de ba'de'l-harb ciddî ve esaslı islâhât esbâbına tevessül edilmek üzere nef'an li'l-hazîne mumâ-ileyhimâ ile kâtiblerine mukâvelenâmeleri mûcibince tazmînât i'tâsı ile me'mûriyetlerine nihâyet verilmesi bi't-tezekkür mezkûr tezkire bu bâbda tanzîm olunan irâde-i seniyye lâyihası ile arz ve takdîm kılınmağla kâtibe-i ahvâlde"*⁸⁸ Talat Paşa'nın 'ciddi ve esaslı ıslahat' şeklinde sertçe vurguladığı ifade ile savaş sonrasında reformlara devam edilmesi niyetinin olduğunu göstermektedir. Yine aynı kararda müfettişlere ve katiplerine sözleşme gereğince ödenecek tazminatın verileceği de belirtilmiştir.⁸⁹ Osmanlı Hükûmeti 31 Aralık 1914

⁸⁶ Taş, a.g.m., s.965.

⁸⁷ Ali Karaca, "Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878-1915)", (2003), s.69.

⁸⁸ BOA. MV. 237/ 209.

⁸⁹ "Van, Bitlis ve Ma'mûretülâziz Vilâyetleri Müfettiş-i Umumisi Noroçyalı Hoff ve Trabzon, Erzurum ve Sivas Vilâyetleri Müfettiş-i Umûmisi Vesnemenk Beyler ile

tarihinde müfettişlerin görevine resmen son verdi ve Ermenilerle ilgili reform konusu da savaş sebebiyle askıya alınmış oldu.⁹⁰

Sonuç

1913 Islahat Projesi Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış meseleleriyle doğrudan bağlantılı olarak gündeme gelmiş ve özellikle Doğu Anadolu'daki Hristiyan nüfusun durumunun iyileştirilmesi amacı güdülmüştür. Reform süreci toplumsal düzeni sağlamaktan çok dönemin Büyük Güçleri arasındaki güç mücadelesinin bir yansıması olmuştur. Özellikle Rusya'nın projedeki aktif rolü sadece bölgesel çıkarları doğrultusunda şekillenen bir stratejiyi yansıtmaktadır. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa 1913'teki bu süreçte Ermeni Islahatı konusundaki olası dış müdahalelere karşı Osmanlı'nın kendi inisiyatifiyle hareket etmesini istemiştir. Bu doğrultuda çeşitli kanunlar çıkartarak durumu az da olsa ele almaya çalışmıştır.

Bu dönemde ciddi bir şekilde Ermeni Islahatı'na eğilen Rusya, İstanbul Büyükelçiliği Baş tercümanı André Mandelstam'a bir ıslahat projesi hazırlatmış ve bu projeyi kendi girişimleri sonucu ilk olarak 30 Haziran 1913'te toplanan İstanbul Büyükelçiler Konferansı diye de adlandırılabilen konferansta bütün büyük devletlerin temsilcilerinin önüne sunmuş ve müzakere edilmesini sağlamıştır. Projenin göze çarpan en önemli yanı, Doğu Anadolu'daki altı vilayetin (Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Bitlis, Van, Mamuretülaziz) birleştirilerek neredeyse bütün yönetimin tek bir yabancı genel valinin eline verilmesiydi. Haziran 1913'ün sonlarında başlayan konferans, temmuz ayının sonlarında Almanya ve müttefiklerinin tasarıya muhalefet etmesi nedeniyle bir sonuca ulaşmadan dağılmıştır. Rusya ıslahat projesini kabul ettirme konusunda Almanya'nın zorluk çıkartacağını fark edince çözümün uzlaşma olduğunu anlamıştır. 1913 yılının ikinci yarısından itibaren Almanya ve Rusya arasında müzakereler başlamıştır. 22 Eylül 1913'te Almanya ile Ermeni Islahatı konusunda bir uzlaşmaya varmıştır. İki ülkenin tasarılarına karşılık olarak Osmanlı tasarısı da eş zamanlı olarak

kâtiblerine mukâvelenâmeleri mücibince tazmînât i'tâsı ile me'mûriyetlerine nihâyet verilmesi Meclis-i Vükelâ kararıyla tensip edilmiştir." BOA. MV. 237/209.

⁹⁰ Haluk Selvi, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu" ed. Haluk Selvi, Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya, 2006, s. 11-12.

gelmiştir. Müzakereler 1914 yılının ocak ayına kadar devam etmiştir. 19 Ocak tarihinde Giers İstanbul'dan ayrılarak görevini Rus Maslahatgüzar Gulkevich'e bırakmıştır. 8 Şubat 1914 tarihinde Rus Maslahatgüzar ve Sadrazam Sait Halim Paşa arasında Yeniköy Antlaşması imzalanmıştır.

Ermeni Islahatı Meselesi nihayetinde 1914 tarihli Yeniköy Antlaşması ile bir çözüme kavuşturulmuştur. Bu antlaşma her ne kadar Rusya'nın Mandelstam Projesi kapsamındaki taleplerini tam anlamıyla karşılamasa da Osmanlı İmparatorluğu ile Büyük Devletler arasında belli bir uzlaşma sağlandığını göstermektedir. Özellikle Rusya'nın Doğu Anadolu'daki altı vilayetin birleştirilerek başına bir Avrupalı genel vali atanması yönündeki önerisi kabul edilmemiştir. Bunun yerine Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerine, Avrupalı küçük devletlerden seçilen iki müfettişin atanması kararlaştırılmıştır. Buna göre Norveçli Hoff, Van, Bitlis ve Mamuretülaziz vilayetlerine; Hollandalı Westenenk ise Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerine tayin edilmiştir. Bu düzenleme Büyük Güçlerin onayıyla gerçekleştirilmiş ve Osmanlı yönetimi tarafından resmen kabul edilmiştir.

Özellikle Rusya'nın bu süreçte temel amacı, Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu artırmak ve Doğu Anadolu'daki gayrimüslim unsurların himayesi üzerinden bölgede stratejik bir etki alanı oluşturmaktır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, hem Osmanlı Devleti'nin dış politikasında öncelikler değişmiş hem de Rusya'nın bu yöndeki diplomatik baskısı etkisini kaybetmiştir. Bu gelişmelerle birlikte ıslahat süreci yalnızca bir girişim olarak kalmış; savaşın yıkıcı etkileri ve ardından gelen siyasi dönüşümlerle birlikte tamamen geçerliliğini yitirmiştir.

Sonuç olarak Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik kararlı ve zaman zaman tehditkâr nitelikteki diplomatik yaklaşımı Osmanlı Hükümeti'ni çeşitli konularda uzlaşma arayışına itmiştir. Özellikle Doğu Anadolu vilayetlerinde yapılması planlanan ıslahatlar bağlamında Osmanlı yönetimi Rus baskısını dengelemek amacıyla diplomatik manevralar geliştirmiş; ancak bu çabalar çoğu zaman Rusya'nın sert talepleri karşısında sınırlı kalmıştır. Taraflar belirli konularda mutabakata varsalar da 1914'te savaş koşullarının ortaya çıkması Avrupa'daki güç dengelerinin hızlı bir biçimde değişmesi ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşması bu sürecin tamamlanmasını engellemiştir.

Böylece Büyük Devletlerin müdahil olduğu ve uluslararası siyasi çıkar hesaplarının belirleyici olduğu ıslahat süreci fiilen hükümsüz hâle gelmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi(BOA)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH.KMS.) 63/68 lef:3-5., 23/10,

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.) 43/10, 43/81.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası(HR.TO.) 602/27.

Meclisi Vükela(MV.) 237/209.

Dahiliye Nezareti Hariciye Siyaseti(HR.SYS.) 2818/3.

Basın Kaynakları

“Vilayat-ı Şarkiye Meselesi”, Tercüman-ı Hakikat, 7 Temmuz 1913.

“Yine Islahat Meselesi”, Tercüman-ı Hakikat, 1 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1913.

Kitap ve Makaleler

Altınkaya, İsmail Emin, Tanin Gazetesine Göre, Balkan Savaşları’ndan 1. Dünya Savaşı’na Kadar (Ocak 1913-Ağustos 1914) Ermeni Meselesi ve Büyük Güçler, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2011.

Başak, Tolga, İngiltere’nin Ermeni Politikası (1830-1923), IQ Kültür Yayıncılık,İstanbul,2008.

Bayramol, Eray, Çarlık Rusya’sının Ermeni Politikası 1912-1914, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1991,C:2 K:3.

Birbudak, Togay Seçkin, “Osmanlı Basınında Mahmud Şevket Paşa Suikastı.” Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 65, 2013.

Bostan, M. Hanefi, “I.Dünya Savaşı Sırasında Ermenileri İskân Meselesi ve Bazı Gerçekler” Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar, (hız. Erhan Afyoncu), İstanbul 2001.

Bostan, M. Hanefi, Bir İslamcı Düşünür: Said Halim Paşa, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992.

Davison, Roderic H., “The Armenian Crisis, 1912-1914”, The American Historical Review, Vol. 53, No. 3 (Apr., 1948),

Demirbaş, Uğurhan ve diğerleri, yay. haz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879–1918)*. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 58, 2002.

Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, C:38, Berlin, Deutsch veragsgesellschaft für politik und geschichte, 1926.

Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom 7, 31 Mai 1913-10 Août 1913.

Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi [i'lân-ı Meşrutiyetten evvel ve sonra], Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.

Güler, Ali ve AKGÜL Suat. Sorun Olan Ermeniler. Ankara: Berikan Yayınları, 2003.

Günay, Nejla, "Yeniköy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İş Birliği," Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, 8/16, 2015.

Gürun, Kâmuran, Ermeni Dosyası. İstanbul Remzi Kitapevi, 1985.

Halaçoğlu, Yusuf, Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2008.

Hovannisian, Richard G, The Armenian Question and International Relations.

Hovannisian, Richard G. The Armenian Question in the Ottoman Empire, 1876-1914, The Armenian People from Ancient to Modern Times, 2. cilt, Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century New York, 1997.

Işık, Vahdettin, Said Halim Paşa: Bir Islah Düşünürünün Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri, Ketebe Yayınları İstanbul 2021.

Karabekir, Kazım, Ermeni Dosyası. İstanbul Emre Yayınları, 1995.

Karaca ,Erdem, "Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Şarki Anadolu Meselesi", Gazi Ü. S. B. Enst., Ankara, 2005.

Karaca, Ali, "Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878–1915)." İstanbul 2003.

Karaca, Erdem, "Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı (1913 1914)", Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, c. III, sayı:6, 2010.

Karacakaya, Recep ve diğerleri, yay. haz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri*, Cilt IV (1896–1922). Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 76, Ankara 2005.

Karacakaya, Recep, Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923), İstanbul 2005.

Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları,1990.

Küçük, Cevdet; Osmanlı Diplomasinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897, İstanbul 1984.

Lewy, Guenter, 1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu? Çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, 2011.

Mandelstam, André Nicolayévitch, *Le sort de l'Empire Ottoman*, Librairie Payot Paris, 1917.

Mccarthy, Justin, *Türkler ve Ermeniler: Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Çatışma*. Çev. Fatma Sarıkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.

Mccarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*. Çev. Fatma Sarıkaya. Ankara Türk Tarih Kurumu, 2014.

Mehmet Okur, “Büyük Devletlerin Ermeni Politikaları (1878-1914)”, Yay. Haz. Haluk Selvi, *Sevk ve İskânın 100.Yılında Türk Ermeni İlişkileri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları İstanbul, 2014.

Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Nu:53, Ankara, 2001.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Sarınay, Yusuf, *Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)*, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt:1 Sayı:2, 2008.

Sazonov Serge, *Fateful Years, 1909-1916: The Reminiscences of Serge Sazonov*, Russian Minister for Foreign Affairs, London 1914.

Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı ve Armenii 26 Noyabrya 1912 Goda-10 Maya 1914 goda, Gosudarstvennaya Tipografiya, Petrograd, 1915.

Selvi, Haluk, “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu.” *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, ed. Haluk Selvi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Selvi, Haluk, CIRIK, Bülent. 1913 İslahatı öncesi Osmanlı doğu vilayetlerinde olaylar, iddialar, cevaplar. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 36, 2014.

Selvi, Haluk, *Armenian question from the First World War to the Treaty of Lausanne*. Sakarya Üniversitesi, 2007.

Sonyel, Salâhi Ramadan, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Van, 1990.

Taş, M. Fahri, “Vilayat-ı Şarkîye İslahatı ve Nicolas Hoff”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, bu Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 yılı özel sayısı, Sayı:42, Kasım 1988.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasî Partiler. İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Cilt I, İstanbul 1984.

Türkmen, Zekeriya, “Unutulan Senaryo.” *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleleri*, ed. Hikmet Özdemir. Ankara TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2007.

Türkmen, Zekeriya, Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İstanbul, 1993.

Türkmen, Zekeriya, Vilayat-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) İslahat Müfettişliği 1913 1914, Ankara 2006.

Uras, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987.

Westenenk, L.C, "Diary Concerning the Armenian Mission." The Armenian Review 39/1 1986.

Yavuz, Fikretin, "Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Rusya Faktörü." Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa, ed. Haluk Selvi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Zürcher, Erik J, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İletişim Yayınları, 2005.

İnternet Kaynakları

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/enis-sahin---yenikoy-antlasmasin-in-onemi>.(Erişim Tarihi: 20.02.2024)

Extended Abstract

The 1913 Yeniköy Reform Project was a significant diplomatic and socio-political initiative that sought to regulate the ethnic diversity of the Ottoman Empire. This initiative was influenced by Russia's active intervention. The project provided Russia with a significant opportunity to expand its influence over the Ottoman Empire and to protect the rights of the Slavic population in the region. Moreover, it is noteworthy as a move that would affect the strategic balance between the great powers of the period. The Yeniköy Reform Project was more than an internal initiative; it also sought to bolster Russia's influence within the Ottoman Empire and to influence the population dynamics in the region.

The project's success was significantly influenced by Russia's diplomatic efforts, particularly the role of the Russian Ambassador to Istanbul, Baron Giers. Giers' influence over Ottoman domestic politics was well-documented, with his actions, whether direct or indirect, significantly impacting on the course of the project. The intricate web of international relations that characterised the period, Giers' actions are recognised not only as those of a diplomat, but also as a strategist, committed to safeguarding Russia's interests. The persuasive efforts of Giers towards the Ottoman government, in conjunction with his diplomatic endeavours to secure the acceptance of the project, proved to be instrumental in its success.

The Yeniköy Reform Project was also part of Russia's efforts to protect the Slavic population in the Ottoman Empire and their rights. In this context, it can be posited that Russia's objectives extended beyond merely altering ethnic demographics within the Ottoman Empire, encompassing a broader ambition to realign the regional balance of power in its favour. Giers' role in this process was part of a great diplomatic struggle that aimed both to consolidate Russia's strategic interests and to increase its influence in the Ottoman Empire.

Giers' attitude towards the Ottoman administration became increasingly authoritarian and threatening on occasion. As Russia's diplomatic representative in the Ottoman Empire, Giers' approach encompassed not only the use of persuasive language but also a strategy involving overt displays of military force. A recurrent theme in his discourse was the implied warning that should the Ottoman administration choose to rebuff the reform demands, Russia would be compelled to adopt a more stringent stance to safeguard its Christian population within the region. This attitude of Giers prompted the Ottoman government to adopt a more cautious stance in the face of international pressures. Concurrently, he engaged in regular consultations with the British and French ambassadors.

Sir Mallet, the British Ambassador to the Ottoman Empire during the early 1910s, played a pivotal role in these diplomatic exchanges. Britain's policy on Armenian rights and reforms in the Ottoman Empire was often based on a careful balancing act. Britain sought to prevent Russia from gaining further influence in the Ottoman territories, while at the same time favouring internal Ottoman reforms. While Mallet endorsed the Ottoman Empire's modernization endeavors, he cautioned that the foreign intervention in shaping reforms could potentially compromise Ottoman sovereignty. Mallet was particularly concerned by the diplomatic pressure exerted by Russia over the rights of the Armenian population in the Ottoman territories, perceiving it as a threat to Britain's interests. In evaluating Britain's strategic interests, Mallet discerned that Russia's pressure on the Armenian reforms was not solely a humanitarian concern, but also a stratagem to augment Russia's influence in the region. Consequently, he advocated for the preservation of the reforms within the Ottoman Empire as an exclusively domestic process. He believed that Russia's interference in the reform process in the region was incompatible with Britain's interests.

Bompard, the French Ambassador to the Ottoman Empire, advocated that the French government adopt a more interventionist stance on Armenian rights. Historical ties between France and the Armenian population within the Ottoman Empire had facilitated a more active role in Armenian reforms as part of French diplomatic activities. While Bompard advocated for the protection of the rights of the Christian population in the Ottoman Empire by the French, he was opposed to Russia assuming a leadership role on this issue alone. France participated in the reform process initiated by Russia, but was also against Russia becoming a decisive power on its own. Bompard's approach was predicated on France's endeavours to preserve its influence in the Ottoman Empire. This diplomatic strategy was a calculated move to counterbalance the growing influence of Russia.

Concerns were raised that in the absence of the implementation of a reform programme by the Ottoman Empire, a Russian-led intervention would ensue. In the initial phase of the Reform Project, the government led by Grand Vizier Mahmut Şevket Pasha promulgated the 'Provisional General Administration Law of Provinces' on 26 March 1913 with the aim of forestalling Russian intervention. The law entrusted local decision-making authority to the provincial assemblies and also attempted to expedite domestic reforms through measures such as the institution of peace courts, the appointment of gendarmerie inspectors and the provision of agricultural credit facilities. While these measures reflected the Ottoman administration's efforts to preserve the reform initiative, they also revealed the concern of foreign intervention. An

evaluation of Mahmud Şevket Pasha's active role in the Ottoman state administration provides a significant framework for understanding his approach to the Armenian Reforms and general administrative reforms. His reformist identity, which became especially evident during his period as Minister of War and Grand Vizier, was based on a pro-military modernisation and centralist bureaucratic approach. However, this centralist approach contradicted the demands of local minorities for autonomy, and led Pasha to adopt a distant but strategic approach towards the Armenian Reforms. While the Armenian Patriarchate and the Dashnaktsutyun Party advocated for local autonomy and reforms, Mahmud Şevket Pasha sought to fortify the centralised structure of the empire by prioritising administrative reforms under the oversight of the central government.

In a communiqué dated 8 June 1913, Russia made an appeal to France, Britain, Germany and Italy, requesting that the issue be discussed at the level of ambassadors in Istanbul. Germany, seeking to secure the Ottoman Empire's support and appear favourable in its eyes, advocated for the It's involvement in the proposed meetings. However, Russia rejected this proposal. Concurrently, Russia had formulated a project on Eastern Anatolia by Mandelstam, the chief interpreter of the embassy in Istanbul, and insisted on its implementation. The proposal outlined by Mandelstam called for the unification of the provinces of Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput and Sivas into a single province. The appointment of a governor-general, preferably an Ottoman Christian or a European, was to be made by the Sultan with the approval of the major powers, and the governor-general would serve a five-year term. It was also emphasised that the provincial councils and state officials in the region should be elected half and half from Muslims and Christians.

The initial draft, prepared by André Mandelstam, an interpreter at the Russian Embassy, called for the integration of the six provinces into a unified administrative entity, the appointment of a Christian or European Governor-General to oversee this entity, and the conferral of extensive powers. These proposals were regarded as a potential erosion of Ottoman sovereignty, a matter that ignited profound domestic political debates. A commission comprising six embassies undertook a meticulous analysis of these proposals.

At the conference held in Yeniköy between 30 June and 24 July 1913, German Ambassador Wangenheim argued that the proposal would lead to the disintegration of the Ottoman Empire with the claim of 'Armenian mukhtarate' and strongly opposed the Russian proposals. France also limited its direct intervention with similar concerns; however, with the joint decision of the other six states, the alternative draft prepared by the Ottoman Empire was taken as the basis.

The revised text, prepared in conjunction by the German and Russian ambassadors, encompassed a series of principles, including the partition of the six provinces into two distinct entities, the designation of General Inspectors appointed by the Sultan to each unit, the institution of assemblies comprising equal representation of Muslim and Christian representatives, and the prerogative of the great powers to oversee reform initiatives. This proposal attracted attention as it had the potential to reduce the influence of the central authority on local administration.

In negotiations with the Ottoman Government, the Said Halim Pasha Cabinet stated that it could agree to the appointment of foreign inspectors, provided that the reform project satisfied public opinion. The German-Russian-Ottoman bill, which was signed on 7 November 1913, stipulated the appointment of two Inspectors-General, the designation of their advisors and the granting of broad powers over the judiciary, administration, police and gendarmerie.

On 3 January 1914, an agreement was reached during a meeting of the ambassadors that the inspectors, to be selected from among the citizens of neutral states, would be appointed by the Bâb-ı Âlî. The aim was to carry out the reform mechanism under international supervision. Nevertheless, this process considerably restricted the Ottoman Empire's capacity to implement reforms autonomously.

The Yeniköy Treaty, which was signed on 8 February 1914 between Grand Vizier Said Halim Pasha and Russian Chargé d'Affaires Gulkevich, divided Eastern Anatolia into two sectors and provided for the appointment of two Inspectors General in Erzurum, Trabzon, Sivas, Van, Bitlis, Harput and Diyarbakır provinces. These Inspectors were granted the authority to appoint, dismiss, and undertake radical measures, thereby internationalising the oversight of the administrative, judicial, and security mechanisms in the region.

In the aftermath of the Treaty, the Dutch M. Westenenk and the Norwegian Colonel N. Hoff were designated as Inspectors-General, and a 23-article directive was formulated to provide them with a cadre of judicial, financial, agricultural, educational, gendarmerie and interpreter personnel. The residence and organisational needs of the inspectors in the region of duty were planned in detail.

However, the outbreak of World War I prevented the actual implementation of the reform initiatives; the inspection process, which had begun with Hoff's arrival in Erzurum, was interrupted by the war, and the reform initiative was officially suspended. Subsequent to Talat Pasha's recommendation, the

inspectors were dismissed, and the reform process was temporarily halted by the payment of contractual indemnities.

In conclusion, it is imperative to evaluate Russia's role in the Armenian reforms not only as a tool of foreign intervention but also as a factor that led to significant ruptures in the internal politics of the Ottoman Empire. The mission undertaken by Russia to defend the Armenian people resulted in the Ottoman government being confronted not only with external pressures but also compelled to address domestic political balances. However, the First World War outbreak and the subsequent shift in global dynamics effectively precluded the implementation of these reforms. This underscores the complex and multifaceted nature of efforts to reform the Ottoman Empire's multinational structure.